

AUKŠTOS KVALIFIKACIJOS MIGRANTŲ SUGRĮŽIMAS: AR UŽSIENYJE ĮGYTOS ŽINIOS IR ĮGŪDŽIAI PADEDA ĮSITVIRTINTI LIETUVOS DARBO RINKOJE?

EGIDIJUS BARCEVIČIUS, VAIDA GINEIKYTĖ

Šiame straipsnyje nagrinėjama, ar užsienyje įgytos žinios ir įgūdžiai padeda į Lietuvą sugrįžusiems aukštos kvalifikacijos specialistams įsitvirtinti Lietuvos darbo rinkoje. Aukštos kvalifikacijos terminas gali turėti daug reikšmių; šiame tekste aukštos kvalifikacijos asmenimis vadinami tie, kurie turi aukštąjį išsimokslinimą ir užsienyje dirbo jų kvalifikaciją atitinkančius darbus. Turint omenyje, kad išvyksta ir grįžta labai skirtingų profesijų asmenys, santykinai daugiau dėmesio skirta tiems, kurie sugrįžo į verslo sektorių (ypač – informacinių technologijų ir finansinių paslaugų sritį), mokslininkams ir užsienyje studijas baigusiems asmenims, dalyvavusiems „Kurk Lietuvai“ programoje. Siekiant atsakyti į pagrindinį tyrimo klausimą, išnagrinėta, ar profesiniai motyvai buvo svarbūs priimant sprendimą dėl sugrįžimo, ar užsienyje įgytos žinios ir įgūdžiai buvo naudingi susirandant darbą ir dirbant Lietuvoje ir kokie struktūriniai veiksniai padeda sugrįžusiems įsitvirtinti

Egidijus Barcevičius – Viešosios politikos ir vadybos instituto tyrimų vadovas ir Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų instituto docentas (el. paštas: egidijus@vpvi.lt).

Vaida Gineikytė – Viešosios politikos ir vadybos instituto jaunesnioji analitikė (el. paštas: vaida@vpvi.lt).

© Egidijus Barcevičius, Vaida Gineikytė, 2015

Straipsnis įteiktas redakcijai 2015 m. sausio 9 d.

Straipsnis pasirašytas spaudai 2015 m. kovo 26 d.

arba kelia daugiausia nusivylimo. Išvadų dalyje pateikiami pasiūlymai dėl valstybės politikos siekiant paskatinti aukštos kvalifikacijos asmenų sugrįžimą¹.

Ivadas

Akademinėje literatūroje ir populiariuosiuose tekstuose migracija dažnai analizuojama kaip Lietuvos problema, nes mažėja dirbančiųjų skaičius, jaunų šeimų išvykimas gilina demografinę krizę, prarandama dalis į švietimo sistemą investuotų mokesčių mokėtojų lėšų. Tačiau šiuolaikinė migracija nėra vienos krypties eismas; ji gali būti ir trumpalaikė, laikina, apykaitinė, grįžtamoji. Grįžtantys migrantai parsiveža ne tik finansinį, bet ir žmogiškąjį kapitalą, t. y. užsienyje įgytą išsimokslinimą, darbo patirtį, profesines žinias ir įgūdžius, pažintis ir tinklus, užsienio kalbų žinias, gebėjimą dirbti kartu su įvairių tautybių žmonėmis. Šis kapitalas gali būti naudingas tiek šalies įmonėms, tiek viešajam sektoriui, paskatinti eksportą, inovacijas, integraciją į tarptautinius tinklus, naujų įmonių steigimąsi. Todėl dalis šiuolaikinės migracijos tyrinėtojų² teigia, kad sugrįžę migrantai tampa svarbia jėga, skleidžiančia naujas idėjas, skatinančia ekonomikos pažangą ir prisidedančia prie demokratiškesnės visuomenės kūrimo.

¹ Šis straipsnis parengtas įgyvendinant Lietuvos mokslo tarybos finansuojamą projektą „Savi ar svetimi: grįžusių migrantų integracija į Lietuvos darbo rinką ir visuomenę“. Tyrimą vykdė Viešosios politikos ir vadybos institutas (VPVI, www.vpvi.lt), o finansavo Lietuvos mokslo taryba (Mokslininkų grupių projektai, Nr. MIP-020/2013). Tyrimo laikotarpis: 2013 m. kovas–2015 m. balandis. Už pasiūlymus, komentarus, pagalbą, palaikymą ir konstruktyvią kritiką nuoširdžiai dėkome projekto kolegoms ir kitiems šio numerio straipsnių autoriams iš VPVI, taip pat tinklo GLL | Globalios Lietuvos lyderiai l. e. p. vadovei Kotrynai Stankutei-Jaščemskienei, projektų vadovei Linai Dusevičienei, jaunųjų profesionalų programos „Kurk Lietuvai“ koordinatoriui Pauliui Vertelkai ir programos absolventui Lukui Savickui. Dėkome visiems sugrįžusiesiems, kurie rado laiko susitikti ir pasidalyti savo patirtimi interviu metu. Nuoširdus ačiū apklausų respondentams, įskaitant GLL tinklo narius, lietuvių, gyvenusių užsienyje, visuomeninės organizacijos „Sugrįžus“ narius, programos „Kurk Lietuvai“ absolventus, ir visiems kitiems, kuriuos suradome „LinkedIn“ tinkle.

² Pavyzdžiui, AneLee Saxenian, Yevgeny'us Kuznetsovas, Ianas Goldinas, Robertas Guestras ir kiti. Žr. teorijų ir tyrimų apžvalgą tolesniame skirsnyje.

Žinoma, grįžtančiųjų patirtis užsienyje, sugrįžimo motyvai ir situacija Lietuvos darbo rinkoje labai skiriasi. Dalis grįžta todėl, kad užsienyje nepasisekė, kai kurie dirbo nekvalifikuotą ir išsimokslinimo neatitinkantį darbą, dar kitiems sugrįžimas tapo nusivylimu, nes užsienyje įgytos žinios pasirodė niekam nereikalingos. Tačiau šis straipsnis yra skirtas išanalizuoti, kaip sekasi grįžti į Lietuvos darbo rinką vienai konkrečiai grupei – aukštos kvalifikacijos asmenims. Jeigu iš tiesų sugrįžę migrantai paskatintų inovacijas ir kitus paminėtus teigiamus pokyčius, tai tikėtinausia, kad tai bus aukštos kvalifikacijos asmenys, nes jie paprastai sukaupia daugiausia žmogiškojo kapitalo ir yra geriausiai pasiruošę pasinaudoti emigracijos patirtimi.

Analizuoti aukštos kvalifikacijos asmenų migraciją svarbu tiek dėl praktinių viešosios politikos, tiek dėl akademinų priežasčių. Pirmia, jeigu geriau suprastume, kodėl išvyksta ir grįžta aukštos kvalifikacijos specialistai ir kas jiems padeda arba trukdo įsitvirtinti Lietuvoje, galėtume geriau pasirinkti politikos priemones ir, kaip rašoma „Globalios Lietuvos“ strategijoje, „protų nutekėjimo procesą paversiti protų apykaitos procesu“³. Antra, nors Lietuvos akademinėje literatūroje migracijos klausimams skiriama vis daugiau dėmesio, apie aukštos kvalifikacijos asmenis, kaip specifinę grįžtančiųjų grupę, dar beveik nekalbama. Rengiant šį straipsnį, įvykdytos kelios apklausos (darbdavių, sugrįžusių migrantų, aukštos kvalifikacijos sugrįžusių migrantų), atlikti 15 interviu ir išnagrinėti viešosios erdvės straipsniai grįžtamosios migracijos tema⁴.

Ką vadiname grįžtančiais emigrantais ir aukštos kvalifikacijos asmenimis? Vadovaujantis Lietuvoje ir Europos Sąjungoje taikomu oficialiu apibrėžimu, emigrantas – tai asmuo, išvykęs į kitą valstybę laikotarpiui, kuris yra arba, tikėtina, bus ne trumpesnis kaip 12 mėnesių⁵. Aukštos kvalifikacijos sąvoką įvairūs šaltiniai vartoja labai skir-

³ Tai yra vienas iš „Globalios Lietuvos“ strategijos tikslų, žr. Lietuvos Respublikos Vyriausybė, „Dėl ‘Globalios Lietuvos’ – užsienio lietuvių įsitraukimo į valstybės gyvenimą – kūrimo 2011–2019 metų programos patvirtinimo“, 2011 m. kovo 30 d. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas Nr. 389, 2011.

⁴ Žr. 2 skirsnį, skirtą straipsnio duomenims ir metodologijai.

⁵ Lietuvos Respublikos Vyriausybė, „Dėl ekonominės migracijos procesų ir užsienio lietuvių būklės stebėsenos, analizės ir prognozavimo tvarkos aprašo patvirtinimo“, 2008 m. rugsėjo 24 d., Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas Nr. 957, 2008.

tingai, nes ji gali tiktai tiek kalbant apie aukščiausio lygmens mokslininkus, tiek apie daug patirties turinčius darbininkus⁶. Atsižvelgiant į Lietuvos darbo jėgos išsimokslinimo struktūrą ir migracijos specifiką, šiame straipsnyje aukštos kvalifikacijos asmenys apibrėžiami taip: tai asmenys, turintys aukštąjį išsimokslinimą, kurie užsienyje dirbo jų kvalifikaciją atitinkantį darbą. Be to, šiame straipsnyje aukštos kvalifikacijos asmenimis vadinami ir tie, kurie į užsienį išvyko ne dirbti, o studijuoti siekdami aukštojo mokslo diplomo ir tyrimo metu šį diplomą jau buvo įgiję. Galimas dalykas, kad studijų metu jie dirbo nekvalifikuotus „studentiškus“ darbus, tačiau šiam straipsniui svarbu, kad pagrindinis jų tikslas užsienyje buvo įgyti aukšto lygio žinių. Pripažįstame, kad mūsų taikomas apibrėžimas neapima visų asmenų, kurie akademinė ar populiariąja kalba gali būti vadinami aukštos kvalifikacijos, tačiau manome, kad tai yra tinkamas kompromisas. Pirma, šis apibrėžimas yra pakankamai platus ir apima didelę migracijos patirčių įvairovę. Antra, pasitelkiami du skirtingi matavimai: pirmasis (aukštasis išsimokslinimas) yra objektyvus, o antrasis (darbas pagal kvalifikaciją) priklauso nuo subjektyvaus tyrimo autorių ar pačių migrantų vertinimo. Trečia, šis apibrėžimas leidžia susitelkti į santykinai apibrėžtą migrantų grupę, kuri kai kuriomis charakteristikomis (darbas pagal kvalifikaciją) reikšmingai skiriasi nuo kitų.

Nors šis straipsnis yra skirtas sugrįžusiems aukštos kvalifikacijos migrantams, pripažįstame, kad ir Lietuvoje įgyta profesinė patirtis gali būti ne mažiau vertinga; iš tiesų, pasilikusieji turi tam tikrą pranašumą Lietuvos darbo rinkoje, nes jų žinios ir įgūdžiai yra geriau pritaikyti prie vietinio konteksto. Tačiau, kaip teigiama šiame straipsnyje, bent jau kai kurie migrantai įgyja žinių ir patirties, kurių nebūtų įmanoma gauti Lietuvoje, todėl šios grupės tyrimai yra prasmingi. Esminis šio straipsnio tikslas yra išanalizuoti, ar aukštos kvalifikacijos sugrįžusiems pavyksta pasinaudoti užsienyje įgytomis

⁶ Žr., pavyzdžiui, Beine Michel, Docquier Frédéric, Rapoport Hillel, „Measuring International Skilled Migration: A New Database Controlling for Age of Entry“, *The World Bank Economic Review* 21 (2), January 1, 2007, p. 249–254; Williams Allan, Baláz Vladimir, *International Migration and Knowledge*, Routledge, 2008.

žiniomis ir įgūdžiais, kad įsitvirtintų Lietuvos darbo rinkoje. Sugrįžusiesiems padėti arba trukdyti gali struktūriniai veiksniai, kaip antai darbo rinkos pobūdis, darbdavių požiūris, konkretaus sektoriaus charakteristikos, visuomenėje vyraujančios vertybės ir kiti. Tačiau net ir nustatę, kad kai kurie struktūriniai veiksniai nėra palankūs, siekėme išnagrinėti, kiek grįžtantieji turi noro ir išteklių įveikti iškylančias kliūtis.

Tolesniuose skiršniuose pateikiama trumpa teorinė apžvalga ir detaliau pristatomas šiame straipsnyje taikomas požiūris. Paskui aptariami duomenų šaltiniai ir atliekama empirinių duomenų analizė. Išvadų dalyje apibendrinami svarbiausi straipsnio rezultatai ir pateikiami pasiūlymai dėl valstybės politikos.

1. Kodėl verta nagrinėti grįžtamąją migraciją

Įvadiniame šio „Politologijos“ numerio straipsnyje pateikta trumpa tyrimų ir teorijų apžvalga parodė, kad šiuolaikinės migracijos kryptys, trukmė ir motyvai yra labai įvairūs, o grįžtamoji migracija tampa vis svarbesnė⁷. Atspirties tašką sugrįžusių migrantų integracijai tirti suteikia žmogiškojo kapitalo teorija⁸, kuri vertina išvykimą kaip investicinį sprendimą siekiant gauti geresnę gražą už turimas žinias ir įgūdžius ir (arba) įgyti naujų žinių ir įgūdžių. Klasikinė šios teorijos versija teigia, kad emigrantai paprastai turi daugiau žmogiškojo kapitalo už nemobilius asmenis (yra labiau išsilavinę, gabesni, aktyvesni ir verslesni)⁹, taigi, vyksta pozityvioji atranka, o migrantų

⁷ Taip pat žr. teorijų ir tyrimų apžvalgą, kuri pateikiama: Barcevičius Egidijus, „Emigracija ir grįžtamoji migracija Vidurio ir Rytų Europoje: sėkmės istorija ar žlugusi svajonė?“, Barcevičius Egidijus, Žvalionytė Dovilė (red.), *Užburtas ratas? Lietuvos gyventojų grįžtamoji ir pakartotinė migracija*, Vilnius: Vaga, 2012, p. 31–74.

⁸ Becker Gary S., *Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis*, 3rd ed., University of Chicago Press, 1964; Sjaastad Larry A., „The Costs and Returns of Human Migration“, *Journal of Political Economy* 70 (5), 1962, p. 80–93.

⁹ Žr., pavyzdžiui, Chiswick Barry R., „The Effect of Americanization on the Earnings of Foreign-Born Men“, *Journal of Political Economy* 86 (5), 1978, p. 897–921; Chiswick Barry R., „Are Immigrants Favorably Self-Selected? An Economic Analysis“, *IZA Discussion Papers No. 131*, 2000; Grogger Jeffrey, Hanson Gordon H., „Income

kilmės šalies atžvilgiu – protų nutekėjimas¹⁰. Atitinkamai, kalbant apie grįžtamąją migraciją, tikėtinausia negatyvi atranka ir stūmos veiksnių įtaka: sugrįš išvykusieji, kuriems nepasisėkė integruotis ir sėkmingai padidinti pajamas ir žmogiškąjį kapitalą¹¹. Tačiau naujesnės žmogiškojo kapitalo teorijos interpretacijos teigia, kad grįžtamoji migracija gali būti ilgalaikės gyvenimo strategijos dalis, kai išvykstama siekiant įgyti žinių ir įgūdžių (įskaitant tiek formalias studijas, tiek profesinę patirtį, profesinius tinklus) tam, kad jie būtų panaudoti sugrįžus į kilmės šalį¹². Gerėjančios ekonominės perspektyvos kilmės šalyje gali tapti traukos veiksniu net ir tuo atveju, kai sugrįžę migrantai gauna mažesnes pajamas nei užsienyje, nes išvykusiesiems būdinga preferencija vartoti savoje šalyje¹³ (ypač tada, kai išvykusieji užsienyje gyvena be kitų šeimos narių). Netgi skirtis tarp pozityvios ir negatyvios grįžtančiųjų atrankos tampa mažiau aiški. Vadovaujantis bendro žmogiškojo kapitalo požiūriu (angl. *total human capital*), žinios ir įgūdžiai tobulinami net ir dirbant aukštos kvalifikacijos nereikalaujančius darbus, nes stiprinami bendravimo ir bendradarbiavimo įgūdžiai, išmokstama dirbti su įvairių kultūrų žmonėmis¹⁴. Išvykusieji dažnai pradeda nuo paprastų darbų, tačiau laikui bėgant padaro karjerą ir pradeda dirbti labiau jų ambicijas ir

Maximization and the Selection and Sorting of International Migrants“, *National Bureau of Economic Research Working Paper Series No. 13821*, 2008, <<http://www.nber.org/papers/w13821>>.

¹⁰ Žr. protų nutekėjimo literatūros apžvalgą, kuri pateikiama Bhagwati Jagdish, Wilson John Douglas, *Income Taxation and International Mobility*, The MIT Press, 2008.

¹¹ Žr., pavyzdžiui, George J. Borjas, „Immigrant and Emigrant Earnings: A Longitudinal Study“, *Economic Inquiry* 27 (1), 1989, p. 21–37.

¹² Mayr Karin, Peri Giovanni, *Brain Drain and Brain Return: Theory and Application to Eastern-Western Europe*, University of Vienna, Department of Economics, May 2009; Dustmann Christian, Fadlon Itzhak, Weiss Yoram, „Return Migration, Human Capital Accumulation and the Brain Drain“, *Journal of Development Economics* 95 (1), May 2011, p. 58–67.

¹³ Dustmann Christian, Weiss Yoram, „Return Migration: Theory and Empirical Evidence from the UK“, *British Journal of Industrial Relations* 45, 2007, p. 236–256.

¹⁴ Williams, Baláz, *International Migration and Knowledge*.

išsimokslinimą atitinkančiose pozicijose¹⁵. Vadinasi, jei kalbame apie aukštos kvalifikacijos migrantus, tuo labiau tikėtina, kad šios grupės asmenų žmogiškasis kapitalas užsienyje išaugs, nepaisant to, ar jie formaliai mokėsi, ir netgi nepaisant to, ar jie bent jau kurį laiką (pvz., kai tik atvyko į šalį) dirbo žemesnės kvalifikacijos darbus.

Empiriniai tyrimai rodo, kad sugrįžusių migrantų integracija gali būti labai skirtinga. Ji priklauso nuo sugrįžimo tikslų, motyvų ir lūkesčių, užsienyje sukaupto finansinio ir žmogiškojo kapitalo, išsimokslinimo, lyties, buvimo užsienyje trukmės, darbo patirties ir kitų veiksnių. Vidurio ir Rytų Europos (VRE) šalių tyrimai atskleidė, kad migracijos patirties turintys asmenys paprastai yra verslesni, gauna didesnes pajamas ir (arba) daro spartesnę karjerą už nemobilius asmenis¹⁶. Tiesa, visais atvejais ši išvada daroma su išlygomis, nes teigiamas migracijos patirties efektas būdingesnis tam tikriems asmenims, pavyzdžiui, tiems, kurie užsienyje gavo didesnes pajamas ir turi santykinai aukštesnį išsimokslinimą. Grįžusiųjų integraciją apsunkina informacijos asimetrija¹⁷, nes darbdaviai nežino, kaip vertinti užsienyje įgytą patirtį, todėl visiems pritaiko vienodą vardiklį ar netgi mano, kad grįžusieji yra mažiau patikimi, nes jie, tikėtina, išvyks pakartotinai¹⁸. Tačiau ir šiuo atveju aukštos kvalifikacijos mi-

¹⁵ Parutis Violetta, „‘Economic Migrants’ or ‘Middling Transnationals’? East European Migrants’ Experiences of Work in the UK“, *International Migration* 52 (1), February 1, 2014, p. 36–55.

¹⁶ Žr., pavyzdžiui, Iara Anna, *Skill Diffusion by Temporary Migration? Returns to Western European Work Experience in Central and East European Countries*, The Vienna Institute for International Economic Studies, wiiw, July 2008, <<http://ideas.repec.org/p/wii/wpaper/46.html>>; Hazans Mihails, „Post-Enlargement Return Migrants’ Earnings Premium: Evidence from Latvia“, University of Latvia and BICEPS, 2008; Mayr, Peri, *Brain Drain and Brain Return*; Martin Reiner, Radu Dragos, „Return Migration: The Experience of Eastern Europe“, *International Migration* 50 (6), 2012, p. 109–128; Masso Jaan, Eamets Raul, Mõtsmees Pille, *The Effect of Temporary Migration Experience on Occupational Mobility in Estonia*, CESifo Working Paper, 2013.

¹⁷ Informacijos asimetrijos argumento pritaikymas Lietuvoje, žr. Žvalionytė Dovilė, *Grįžusiųjų migrantų integracija kilmės šalies darbo rinkoje: Lietuvos atvejo analizė. Daktaro disertacija*.

¹⁸ Parutis Violetta, „Returning ‘Home’: East European Migrants’ Discourses of Return“, *International Migration*, 2013.

grantų situacija yra palankesnė dėl kvalifikuotos darbo jėgos trūkumo, sugebėjimo save pristatyti ir sąlyginai didesnio jų kvalifikaciją atspindinčių signalų pasirinkimo (pažymėjimai, rekomendacijos, žinomi buvusių darbdavių prekės ženklai). Nepaisant to, pakartotinio išvykimo tikimybė yra didelė – tiek dėl stūmos, tiek dėl traukos veiksnių, nors šių veiksnių santykinė svarba gali būti labai skirtinga – priklausyti nuo to, kaip sekėsi grįžus¹⁹.

Apibendrinant skirtingus šaltinius, galimi du alternatyvūs požiūriai į grįžtamąją migraciją ir, bent jau teoriškai, jie abu yra vienodai tikėtini Lietuvoje. Pirmuoju požiūriu, šalies visuomenė ir darbdaviai turėtų migracijos patirtį vertinti teigiamai, o sugrįžusiesiems neturėtų būti sunku įgyvendinti savo profesinius tikslus Lietuvoje. Svarbiausios priežastys: migracija iš Lietuvos yra didelė, daugelis turi užsienyje gyvenančių artimųjų ar draugų, todėl supranta užsienyje įgytos patirties naudą, šalį pasiekia vis daugiau užsienio investicijų, o ekonomika yra atvira ir orientuota į eksportą, todėl turėtų būti imli užsienyje įgytoms žinioms. Alternatyviu požiūriu, Lietuvos darbo rinka migracijos patirtį laiko trūkumu, nes viešajame sektoriuje, ekonomikoje ir moksle dominuoja nomenklatūriniai tinklai, valstybėje daug biurokratizmo ir korupcijos, darbdaviai nevertina užsienietiškosios patirties, nes daugelis išvykusiųjų dirba žemos kvalifikacijos darbą, o visuomenė yra konservatyvi ir atmets bet kokias „svetimas“ idėjas. Perfrazuojant straipsnio įvade suformuluotą tyrimo tikslą, straipsnyje siekiama atsakyti, kuris iš dviejų požiūrių geriau atspindi grįžtančių aukštos kvalifikacijos migrantų situaciją Lietuvoje.

Tiesa, kalbant apie aukštos kvalifikacijos sugrįžusiuosius, veiksė ir struktūros dilemos negalima interpretuoti pernelyg deterministiškai, teigiant, kad jeigu aplinka yra nepalanki, grįžtantys migrantai yra pasmerkti nusivilti, prisitaikyti arba emigruoti pakartotinai. Bū-

¹⁹ Eurofound, *Labour Mobility within the EU: The Impact of Return Migration*, Dublin: European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions, 2012; Zaiceva Anzelika, Zimmermann Klaus F., „Returning Home at Times of Trouble? Return Migration of EU Enlargement Migrants During the Crisis“, *Discussion Paper Series, Forschungsinstitut Zur Zukunft Der Arbeit*, No. 7111 (n. d.).

tent aukštos kvalifikacijos asmenys paprastai yra geriausiai pasiruošę grįžti, nes susirenka pakankamai informacijos apie galimybes Lietuvoje, dažnai neturi iliuzijų, moka save pristatyti, parsiveža idėjų ir finansinių išteklių, kurie jiems leidžia nesirinkti bet kokio darbo. Kai kurie migrantai netgi gali apsispręsti grįžti, nepaisydami to, ką suvokia kaip visuomenės ar darbo rinkos trūkumus, ar net norėdami tai pakeisti.

Taigi, siekdami nuosekliai atsakyti į esminį šio straipsnio klausimą, tolesniuose skirsniuose trumpai pristatysime tyrimo metodologiją, o paskui išnagrinėsime: 1) ar užsienyje įgytos žinios ir įgūdžiai skiriasi nuo tų, kuriuos per tą patį laiką galima įgyti Lietuvoje; 2) kokią reikšmę priimant sprendimą grįžti turi profesiniai motyvai; 3) kaip sugrįžusiems migrantams sekasi Lietuvos darbo rinkoje ir kiek svarbios užsienyje įgytos žinios ir įgūdžiai ieškantis darbo ir dirbant Lietuvoje; 4) kokie struktūriniai veiksniai labiausiai padeda ir trukdo pasiekti profesinius tikslus Lietuvos darbo rinkoje; 5) kaip priimami nepalankūs struktūriniai veiksniai: siekiama juos keisti, prie jų prisitaikyti ar emigruoti pakartotinai; 6) ką gali padaryti valstybė, siekdama paskatinti grįžti aukštos kvalifikacijos migrantus.

2. Straipsnio duomenys ir metodologija

Įgyvendinant tyrimą atlikta reprezentatyvi visų grįžusiųjų (t. y. apimanči visus, ne tik aukštos kvalifikacijos migrantus) apklausa (toliau – GMA apklausa) ir reprezentatyvi darbdavių apklausa²⁰. Rengiant šį straipsnį taip pat atlikta internetinė sugrįžusių aukštos kvalifikacijos migrantų apklausa (toliau – AKM apklausa) ir visų programos „Kurk Lietuvai“ absolventų (2013 ir 2014 m.) apklausa. Be to, atlikti 15 interviu su į Lietuvą grįžusiais aukštos kvalifikacijos migrantais. Tyrimo šaltiniai glaustai pristatomi 1 lentelėje. Didelė šaltinių įvairovė leido derinti kiekybinę ir kokybinę prieigas, įvertinti išryškėjusias tendencijas skaičiais ir pažvelgti į jas pačių grįžusiųjų akimis. Turint

²⁰ GMA ir darbdavių apklausos plačiau pristatomos D. Žvalionytės straipsnyje šiame „Politologijos“ numeryje.

omenyje, kad grįžtantys asmenys yra labai įvairūs, o jų patirtys – labai skirtingos, šie informacijos šaltiniai leido giliau išnagrinėti kelias grupes. Tai – grįžtantys mokslininkai, jauni profesionalai („Kurk Lietuvai“ programos²¹ dalyviai), taip pat grįžtantieji į verslo sektorių.

Straipsnyje naudojami informacijos šaltiniai turi tiek pranašumų, tiek apribojimų. Abi reprezentatyvios apklausos leidžia geriau suprasti svarbiausias tendencijas, nors tokios apklausos turėtų būti vykdomos reguliariai tam, kad būtų galima įvertinti ir ilgalaikius pokyčius²². GMA apklausa buvo skirta visiems sugrįžusiesiems, kurių tik palyginti nedidelė dalis (8 proc.) atitiko šiame straipsnyje taikomą aukštos kvalifikacijos asmens apibrėžimą. Atliekant analizę šių asmenų atsakymai buvo lyginami su atsakymais tų, kurie nepriskirti tikslinei grupei (t. y. arba neturi aukštojo išsimokslinimo, arba turi aukštąjį išsimokslinimą, tačiau užsienyje dirbo darbą, kuriam pakako žemesnės kvalifikacijos nei ta, kurią turi respondentas). „Kurk Lietuvai“ absolventų apklausoje dalyvavo 100 proc. visų galimų respondentų (N = 40). Internetinė aukštos kvalifikacijos sugrįžusiųjų apklausa yra nereprezentatyvi tiek dėl sąlyginai nedidelio dalyvių skaičiaus (kuris yra įprastas internetinėse apklausoje), tiek dėl to, kad generalinė šios grupės asmenų visuma yra nežinoma. Todėl šios apklausos rezultatus vertiname atsargiai, tačiau remiamės prielaida, kad ji atspindi sugrįžusiųjų, kuriems būdingos tam tikros sociodemografinės charakteristikos (trumpai pristatytos 1 lentelėje), nuomonę. Kiekybinių duomenų šaltinių apribojimai mums neleido naudoti sudėtingų statistinių įrankių, tačiau ryšius tarp kintamųjų tikrinome naudodami chi kvadrato testus ir kai kuriais atvejais – Studento t testą. Straipsnyje sąlyginai daug dėmesio skyrėme interviu metu surinktai kokybinei informacijai. Ši informacija neapima visų galimų

²¹ Programa „Kurk Lietuvai“ suteikia galimybę užsienyje studijas baigusiems jaunuoliams 12 mėnesių padirbėti Lietuvos viešojo sektoriaus institucijose ir inicijuoti bei įgyvendinti šių institucijų misiją atitinkančius projektus. Žr. plačiau: <<http://www.kurk.lt/>>.

²² Tiesa, į Lietuvą sugrįžusių asmenų apklausas taikydamas panašią metodologiją VPVI taip pat vykdė 2011 ir 2008 m. Tačiau atsižvelgiant į tuo metu Lietuvoje taikytą oficialią praktiką, migrantui apibrėžti buvo naudojamas 6 mėnesių, o ne 1 metų kriterijus.

I lentelė. Svarbiausi straipsnyje naudojami šaltiniai ir jų charakteristikos

Pavadinimas	Tyrimo būdas ir laikotarpis	Tikslinė grupė	Apimtis
Interviu su sugrįžusiais migrantais	Pusiau struktūruoti interviu, susitikus su respondентаis, 1 interviu trukmė nuo 40 min. iki 2 val. Interviu atlikti 2014 m. spalį-gruodį. Interviu buvo transkribuoti (išskyrus 1 atvejį, kai respondentas nesutiko, kad pokalbis būtų įrašytas) ir analizuojami pasitelkus „Nvivo“ programą	Aukštos kvalifikacijos migrantai	Iš viso 15 interviu; 6 su grįžusiais mokslininkais, 2 su grįžusiais į informacinių technologijų sektorį, 2 – į finansų sektorį, 3 – su viešųjų ryšių (komunikacijos) specialistais, 1 – su teisininke, 1 – su žurnaliste ir vertėja. Iš visų interviu dalyvių 2 buvo ne sugrįžę migrantai, o į Lietuvą iš užsienio atvykę lietuvių kilmės asmenys
I Lietuvą sugrįžusių asmenų apklausa (sutrumpintai – GMA)	Reprezentatyvi apklausa, VPVI užsakyta atlikta bendrovės „Bal-tijos tyrimai“ 2013 m. lapkritį	Visi sugrįžę migrantai, kurie gyveno užsienyje ne trumpiau nei 1 metus	804 respondentai, apklausti tiesioginio interviu būdu
Darbdavių apklausa	Telefoninė Lietuvos įmonių apklausa, VPVI užsakyta atlikta bendrovės „Vilmorus“ 2013 m. liepą-rugsėjį	Lietuvos įmonės (viešasis sektorius nebuvo įtrauktas), kuriose dirba daugiau nei 5 darbuotojai	1 000 įmonių; į klausimus atsakė vadovai arba jų įgalioti asmenys
Aukštos kvalifikacijos sugrįžusiųjų apklausa (sutrumpintai – AKM apklausa)	Internetinė apklausa pasitelkus „Fluid Surveys“ įrankį, atlikta VPVI tyrėjų 2014 m. spalį-gruodį. Apklausa atlikta bendradarbiaujant su tinklo GLL Globalios Lietuvos lyderiai atstovais	Aukštos kvalifikacijos migrantai: – tinklo GLL Globalios Lietuvos lyderiai nariai; – sugrįžusieji, kurie studijavo 50 geriausių pasaulio universitetų (kontaktai surasti pasitelkus „LinkedIn“ tinklą);	Panaudoti 146 atsakymai iš 196 (kvietimai išsiųsti 631 respondentui), kurie atitiko šiame tyrime taikomą aukštos kvalifikacijos migranto apibrėžimą. 17 asmenų teigė, kad užsienyje dirbo kvalifikacijos neatitinkančių darbų, tačiau nuspręsta jų atsakymus neįtraukti į analizę palikti darant prielaidą, kad kai kurie šių darbų buvo „studentiški“. 25 respondentai buvo sugrįžę į Lietuvą, gyveno ilgiau nei metus, bet emigravo pakartotinai. Respondentų charakteristikos –

	<p>Jaunųjų profesionalų (JPP) programos (JPP) „Kurk Lietuvai“ absolventų apklausa</p>	<p>Internetinė apklausa pasitelkus „Fluid Surveys“ įrankį, atlikta VPVI tyrėjų 2014 m. gruodį. Apklausa atlikta bendradarbiaujant su JPP „Kurk Lietuvai“ organizatoriais</p>	<p>Visi „Kurk Lietuvai“ absolventai, kurie baigė programą 2013 arba 2014 m.</p>	<p>– sugrįžusieji, kurie dirba Lietuvoje investavusiose užsienio įmonėse ir turi gyvenimo ar darbo užsienyje patirties (kontaktai surasti pasitelkus „LinkedIn“ tinklą)</p>	<p>58 proc. vyrų ir 42 proc. moterų; amžius nuo 23 iki 56 metų, amžiaus mediana – 31 metai. Užsienyje praleista laiko nuo 1 iki 23 metų, dažniausiai pasitaikanti reikšmės – 3 ir 5 metai; užsienyje mokėsi ne trumpiau nei metus, siekdami įgyti išsilavinimą, 78 proc. respondentų; dažniausiai – 2 ir 3 metus. Užsienyje dirbo ne trumpiau nei metus 82 proc. respondentų, dažniausiai – 2 ir 3 metus</p>
					<p>Atsakė visi 40 (100 proc.) apklaustų buvusių programos dalyvių. Respondentų charakteristikos – 54 proc. vyrų ir 46 proc. moterų. Amžius – nuo 23 iki 32 metų, amžiaus mediana – 26 metai. Užsienyje praleisto laiko dažniausiai pasitaikanti reikšmės – 4 ir 5 metai; laiko, praleisto užsienyje mokantis, siekiant įgyti išsilavinimą, dažniausiai pasitaikanti reikšmės – 3 ir 4 metai; laiko, praleisto užsienyje dirbant, dažniausiai pasitaikanti reikšmės – 1 ir 2 metai</p>

grįžimo patirčių ir yra sunkiau apibendrinama, tačiau padėjo geriau suprasti tendencijas, kurios ryškėja analizuojant apklausų duomenis. Kai kuriais atvejais grįžusiųjų požiūriams papildyti buvo pasitelkta interneto naujienų portalų apžvalga, tačiau straipsnyje šis šaltinis naudojamas ribotai, nes perteikti visą surinktą informaciją neįmanoma dėl straipsnio apimties²³.

3. Duomenų analizė

3.1. Ar užsienyje įgytos žinios ir įgūdžiai skiriasi nuo tų, kuriuos per tą patį laiką galima įgyti Lietuvoje?

Siekiant atsakyti į šį klausimą, pirmiausia reikia įvertinti, ar į užsienį išvykę asmenys įgyja žinių bei įgūdžių ir ar tai priklauso nuo kvalifikacijos lygio. Tiesa, galima suabejoti – jeigu emigrantai būtų ne išvykę, o pasilikę Lietuvoje, tai galbūt per tuos pačius metus jie būtų įgiję ne mažiau vertingų žinių ir įgūdžių. Kitais žodžiais, migrantai gali pakelti žmogiškojo kapitalo lygį šalyje tuo atveju, jei užsienyje jie įgyja žinių ir įgūdžių, kurių negalima gauti Lietuvoje. Šis aspektas bus nagrinėjamas antroje šio skirsnio dalyje.

Kalbant apie pirmąjį klausimą, absoliuti dauguma GMA apklausoje dalyvavusių grįžusiųjų (83,8 proc.) teigė, kad dirbdami ir gyvendami užsienyje patobulino savo profesines arba bendrąsias žinias ir įgūdžius. Ši apklausa atskleidė kelias tendencijas. Pirmiausia, kokias nors žinias ir įgūdžius patobulino visi, kad ir kokia būtų jų kvalifikacija, o tai atitinka pirmajame skirsnyje paminėtą bendro žmogiškojo kapitalo požiūrį. Kita vertus, palyginti su kitais sugrįžusiaisiais, ko-

²³ Žr., pavyzdžiui, būtent portalams analizuoti skirtą ir projekto „Užburtas ratas“ metu parengtą straipsnį – Budginaitė Irma, „Visuomeniniai grįžtamosios migracijos veiksniai: grįžusių migrantų įvaizdis viešojoje erdvėje ir visuomenės požiūris“, Barcevičius Egidijus, Žvalionytė Dovilė (red.), *Užburtas ratas? Lietuvos gyventojų grįžtamoji ir pakartotinė migracija*, Vilnius: Vaga, 2012, p. 214–270. Vykdydami tyrimą „Savi ar svetimi“ identifikavome 633 aktualius straipsnius portaluose delfi.lt, alfa.lt, 15min.lt, lrytas.lt ir bernardinai.lt, kurie apėmė 2005 m. sausio 1–2014 m. liepos 15 d. laikotarpį.

kias nors žinias ir įgūdžius patobulino didesnę dalis aukštos kvalifikacijos respondentų²⁴ (atitinkamai 98,5 proc. aukštos kvalifikacijos ir 85,4 proc. kitų sugrįžusiųjų). Statistinio reikšmingumo testas parodė, kad yra ryšys tarp aukštos kvalifikacijos (kaip ji apibrėžiama šiame straipsnyje) ir žinių bei įgūdžių patobulinimo lygio²⁵. Antra, apklausa parodė, kad, palyginti su kitais, aukštos kvalifikacijos migrantai labiau linkę teigti, jog patobulino arba labai patobulino tiek profesinius, tiek bendruosius įgūdžius ir žinias. Pavyzdžiui, profesinius įgūdžius ir žinias pagrindinėje darbo srityje patobulino arba labai patobulino 87,7 proc. aukštos kvalifikacijos sugrįžusiųjų ir 59,3 proc. kitų sugrįžusiųjų²⁶. Vadovavimo įgūdžius patobulino arba labai patobulino atitinkamai 53,3 proc. ir 19,2 proc., komandinio darbo įgūdžius – 78,4 proc. ir 51,5 proc., užsienio kalbos žinias ir kalbėjimo įgūdžius – 92,3 proc. ir 76,3 proc. Visais atvejais nustatytas statistiškai reikšmingas ryšys tarp respondento kvalifikacijos ir atsakymo į klausimą apie įgūdžių patobulinimo lygį²⁷. Trečia, aptiktas akivaizdus ir statistiškai reikšmingas ryšys tarp praleisto užsienyje laiko ir žinių bei įgūdžių įgijimo efekto. Atsižvelgus į užsienyje praleistą laiką (atliekant skaičiavimus grupėms, kurie praleido 1, 2 metus ir 3 metus ir daugiau), statistiškai reikšmingas ryšys tarp kvalifikacijos ir įgytų žinių ir įgūdžių išlieka tiems asmenims, kurie užsienyje praleido 3 metus ir daugiau²⁸.

²⁴ Respondentams buvo pateiktas sąrašas, apimantis įvairias žinias ir įgūdžius, pavyzdžiui, „Užsienio kalbos ar kalbų žinios ir bendravimo įgūdžiai“, „Profesiniai įgūdžiai ir žinios pagrindinėje darbo srityje“ ir kt.

²⁵ χ^2 su Jeitso tolydumo pataisa (2×2 lentelei) = 7,7, $df = 1$, $N = 724$, $p = 0,005$. Čia ir kitose straipsnio vietose skaičiuojant dažnių lenteles buvo įtraukti ir atsakymai „nežinau, negaliu atsakyti“. Atliekant statistinius testus, šie atsakymai nebuvo naudojami.

²⁶ Respondentai pasirinko įvertinimus „4“ ir „5“ pagal penkių balų skalę, kur 1 reiškia „nežymiai patobulinau“, o 5 – „labai patobulinau“.

²⁷ Visais atvejais χ^2 testo $p < 0,05$.

²⁸ Į apklausos imtį pateko palyginti nedaug respondentų, kurie užsienyje dirbo 1–2 metus ir dirbo pagal kvalifikaciją. Tai tik patvirtina kitais tyrimais atskleistą tendenciją, kad migracijos pradžioje daugelis išvykusiųjų dirba ne pagal kvalifikaciją, tačiau po kurio laiko susiranda geresnį darbą, kuris geriau atitinka tiek išsimokslinimą, tiek Lietuvoje sukauptą darbo patirtį.

Siekdami atsakyti į antrąjį klausimą, interviu dalyvių klausėme, ką jiems davė studijos ir darbas užsienyje ir ar jie būtų galėję įgyti panašių žinių ir įgūdžių, jeigu nebūtų išvykę iš Lietuvos. Visi interviu dalyviai pirmiausia pabrėžė, kad patirtis užsienyje padėjo praplėsti akiratį ir patobulinti bendruosius įgūdžius, kaip antai bendravimas užsienio kalba, gebėjimas dirbti daugiakultūroje aplinkoje, tolerancija. Gyvenimas ir darbas užsienyje padėjo įgyti daugiau pasitikėjimo savimi, geresnių gebėjimų spręsti problemas, mąstyti kūrybiškai ir nestandartiškai. Kaip sakė viena interviu dalyvė, „jau vien anglų kalbos žinios, bet ir sugebėjimas laisvai kalbėti, rašyti, čia pat keisti iš vienos kalbos į kitą – aš manau, kad to būdama Lietuvoje, neturėdama tos praktikos, tikrai būčiau negalėjusi padaryti“ (žurnalistė, vertėja, 14 metų JAV). Interviu dalyviai mokslininkai pabrėžė, kad studijos ir darbas užsienio universitetuose leidžia įgyti naujausių žinių, taikyti naujausius metodus, dirbti kartu su geriausiaisiais savo srities kolegomis, pasinaudoti geriausia įranga, tapti tarptautinių akademinų tinklų dalimi. Anot interviu dalyvio, „jeigu imti [imtume] patirtį ten ir čia, tai čia kaip paprastas filmas, o ten – trimatis filmas. Yra visai kitokie aspektai, kurių net nežinau čia būdamas, net neįtari, kad taip gali būt... Mano išvažiavimas buvo geriausias dalykas, kas man galėjo nutikti...“ (mokslininkas, gamtos mokslai, 18 metų JAV ir Portugalijoje).

Į verslo sritį grįžę interviu dalyviai išdėstė dvejopą nuomonę apie tai, ar darbas užsienyje leido jiems patobulėti profesine prasme. Viena vertus, Lietuvos įmonės taip pat nestovėjo vietoje, taigi bent jau techninių įgūdžių galbūt buvo galima įgyti ir Lietuvoje. Kita vertus, užsienyje įgytos žinios gali padėti išsiskirti, pavyzdžiui, turint omenyje labai didelę teisininkų pasiūlą (teisininkė, 5 metai JAV, Vengrijoje). Galiausiai, kai kurių žinių tiesiog nebuvo įmanoma įgyti Lietuvoje bent jau tuo metu, kai interviu dalyvis išvyko į užsienį: „[dirbant užsienyje] yra galimybė prisiliesti prie lyderiaujančių pasaulio žinių šaltinių, <...> kai dirbau finansų rinkoj ir mačiau, kaip viskas keitėsi nuo 2000 metų <...>, tai davė man be galo daug“ (finansų, bankininkystės srities vadovė, 12 metų Estijoje ir JAV).

Tiesa, mokantis ir dirbant Lietuvoje galima įgyti žinių ir įgūdžių, kurie yra vertinami šalyje ir kurių nebūtų galima įgyti užsienyje. Tokie įgūdžiai gali turėti tiek teigiamą, tiek neigiamą konotaciją. Viena vertus, patirtis Lietuvoje svarbi tiems, kuriems reikia suprasti Lietuvos darbo rinkos ir visuomenės ypatybes ir gerai rašyti lietuvių kalba (pvz., viešųjų ryšių srityje) (interviu, viešųjų ryšių srities vadovas, lietuvių kilmės, gimęs JAV). Kita vertus, Lietuvos darbo rinkos specifika atitinkantys įgūdžiai gali reikšti tokius dalykus kaip vengimą rodyti iniciatyvą, žinojimą apie korupcinius ryšius tarp verslo ir valdžios ir jų toleravimą, tapimą mokslo nomenklatūros dalimi ir kt. Kaip teigiama toliau šiame straipsnyje, tokių „įgūdžių“ paklausa gali tapti vienu veiksnių, apsunkinančių grįžtančiųjų integravimąsi ir paskatinančių išvykti pakartotinai.

3.2. Kokią reikšmę turi profesiniai motyvai nusprendžiant grįžti?

Jeigu dauguma migrantų grįžtų dėl stūmos veiksnių (sunkumai rasti darbą, diskriminacija užsienyje ir kt.), tikėtinesnė negatyvi grįžtančiųjų atranka, nes aukštos kvalifikacijos migrantai paprastai lengviau prisitaiko ir integruojasi užsienyje. Labiau subalansuoto migrantų srauto, įskaitant aukštos kvalifikacijos migrantų sugrįžimą, galėtume tikėtis tada, kai grįžti skatintų traukos veiksniai ir (arba) pasiekti buvimo užsienyje tikslai (pvz., uždirbta pakankamai lėšų arba įgytas išsimokslinimas, apie kurį kalba žmogiškojo kapitalo teorija). Bendrais bruožais traukos veiksniai galima suskirstyti į (a) šeimos bei tėvynės ilgesio motyvus ir (b) profesinius veiksniai, kaip antai noras realizuoti savo žinias, pasinaudoti gerėjančia ekonomine situacija ir netgi paskatinti teigiamus pokyčius šalyje.

Visos trys šiame straipsnyje pasitelktos apklausos patvirtino, kad stūmos veiksniai nebuvo labai svarbūs, ypač kalbant apie grįžtančius aukštos kvalifikacijos asmenis. Pavyzdžiui, GMA apklausoje iš įvairių respondentams išvardytų stūmos veiksnių svarbiausias buvo „sunkumai prisitaikant svetimoje kultūrinėje aplinkoje“ ir „sun-

kumai ieškant tinkamo, gerai apmokamo darbo užsienyje“; šiems veiksniams geriausius įvertinimus suteikė atitinkamai 32,8 proc. ir 32,1 proc. visų respondentų²⁹. Kalbant apie pastarąjį motyvą, pažymėtinas gana didelis ir statistiškai reikšmingas skirtumas tarp aukštos kvalifikacijos sugrįžusiųjų ir likusių darbuotojų (atitinkamai 13,6 proc. ir 34,8 proc.)³⁰. Interviu programos dalyviai taip pat reitai minėjo stūmos veiksnius, nors keli iš jų užsiminė, kad šalia kitų veiksnių apie sugrįžimą galvoti paskatino tiek ekonomikos krizė, tiek faktas, kad buvo sunku pritapti ir susirasti užsieniečių draugų, nors tai ir nebuvo patys svarbiausi veiksniai.

Aukštos kvalifikacijos migrantus grįžti labiau skatina traukos veiksniai, kurie apima tiek šeimos bei tėvynės ilgesio, tiek profesinius motyvus. Mūsų tyrimo respondentai patvirtino kitais tyrimais nustatytą tendenciją, kad sugrįžtant į Lietuvą svarbiausi yra šeimos, artimųjų ir tėvynės ilgesio motyvai. GMA ir AKM apklausų duomenimis, atitinkamai 84,5 proc.³¹ ir 75,2 proc.³² atsakiusiųjų šie veiksniai buvo svarbūs arba labai svarbūs, o aukštos kvalifikacijos sugrįžusiųjų ir kitų respondentų atsakymai statistiškai reikšmingai nesiskyrė vieni nuo kitų. Kalbant apie kitus svarbius motyvus, GMA apklausoje 51 proc. respondentų teigė, kad pasiekti buvimo užsienyje tikslai buvo svarbus sugrįžimo motyvas³³ ir aptiktas statistiškai reikšmin-

²⁹ Pasirinkti atsakymai „4“ arba „5“ pagal penkių balų skalę, kur 1 reiškė, kad šis veiksnys „neturėjo jokios įtakos“, o 5 – „turėjo labai didelę įtaką“.

³⁰ χ^2 su Jeitso tolydumo pataisa (2 x 2 lentelė) = 9,5, df = 1, N = 711, p = 0,002. Į skaičiavimus įtraukus užsienyje praleistą laiką, statistiškai reikšmingas ryšys išlieka tiems, kurie buvo išvykę 3 metus ir ilgiau.

³¹ Pasirinktas įvertinimas – „4“ arba „5“ pagal penkių balų skalę, kurioje 1 reiškia „neturėjo jokios įtakos“, o 5 – „turėjo labai didelę įtaką“. Klausimas buvo suformuluotas taip: „Kokią įtaką Jūsų apsisprendimui grįžti gyventi į Lietuvą turėjo <...>: šeimos, namų, draugų ir artimųjų ilgesys.“

³² Pasirinktas atsakymas – „4“ arba „5“ pagal penkių balų skalę, kurioje 1 reiškė „visiškai nesvarbus motyvas“, o 5 – „labai svarbus motyvas“. Klausimas buvo suformuluotas taip: „Kiek svarbūs apsisprendžiant sugrįžti į Lietuvą buvo šeimos ir šalies ilgesio bei įsipareigojimų jiems motyvai <...> pasiilgau šeimos, draugų ir artimųjų.“

³³ Pasirinktas įvertinimas – „4“ arba „5“ pagal penkių balų skalę, kurioje 1 reiškia „neturėjo jokios įtakos“, o 5 – „turėjo labai didelę įtaką“. Klausimas buvo suformuluotas taip: „Kokią įtaką Jūsų apsisprendimui grįžti gyventi į Lietuvą turėjo <...>: pasiekti buvimo užsienyje tikslai.“

gas ryšys tarp kvalifikacijos ir atsakymo į šį klausimą (atitinkamai 59,1 proc. aukštos kvalifikacijos respondentų ir 49,6 proc. kitų)³⁴. Klausiami apie profesinius sugrįžimo motyvus, AKM ir „Kurk Lietuvai“ apklausų dalyviai dažnai rinkosi tokius atsakymus: „užsienyje įgijau profesinių žinių ir įgūdžių, kuriuos norėjau realizuoti Lietuvoje“ (atitinkamai 64 proc. ir 65 proc. respondentų³⁵); „užsienyje pasisėmiau idėjų, kurias norėjau įgyvendinti Lietuvoje“ (atitinkamai 53,5 proc. ir 55 proc.³⁶).

Kalbantis su interviu dalyviais buvo akivaizdu, kad grįžti paskatino jausmas, jog pasiektas tam tikras gyvenimo (amžius), karjeros (pvz., pasibaigė projektas, sutartis) ar buvimo užsienyje etapas ir reikėjo apsispręsti, vienos interviu dalyvės žodžiais, „arba dabar grįžtam, arba apsisostojam visam laikui“ (mokslininkė, 9 metai Jungtinėje Karalystėje). Tokiu atveju sugrįžimas tampa rimta alternatyva dėl keleto susipinančių priežasčių: daugelis išvykusiųjų niekada neplanavo išvykti visam laikui ir nelaikė savęs emigrantais, jiems svarbu gyventi arčiau tėvų, draugų ir artimųjų, grįžti į gimtąją šalį, į Vilnių ir kt. Kai kurie interviu dalyviai pabrėžė, kad norėjo, jog vaikai augtų lietuviškoje aplinkoje ir kalbėtų lietuviškai. Be to, jie atkreipė dėmesį į tai, kad Lietuvoje lengviau auginti vaikus, nes juos gali padėti prižiūrėti artimieji.

Vis dėlto, be išvardytų traukos priežasčių, paprastai reikia ir tam tikro saugumo profesinėje srityje³⁷. Abiem interviu programoje dalyvavusiems informacinių technologijų (toliau – IT) specialistams „Barclays“ banko technologijų centro atėjimas tapo svarbiu veiksmu: vienas įsidarbino dar būdamas užsienyje, o kitas – netrukus kai grįžo. Dalyvavimas „Kurk Lietuvai“ programoje buvo pats svarbiausias sugrįžimo motyvas šios programos dalyviams³⁸. Visiems interviu da-

³⁴ Tiesa, p yra šiek tiek daugiau už 0,05; χ^2 su Jeitso tolydumo pataisa (2 x 2 lentelei) = 3,7, df = 1, N = 720, p = 0,055. Į skaičiavimus įtraukus užsienyje praleistą laiką, statistiškai reikšmingas ryšys išlieka tiems, kurie buvo išvykę 3 metus ir ilgiau.

³⁵ Arba 26 iš 40 „Kurk Lietuvai“ apklausos respondentų.

³⁶ Arba 22 iš 40 „Kurk Lietuvai“ apklausos respondentų.

³⁷ Tik 2 iš 15 interviu dalyvių sugrįžo nežinodami būsimosios darbo vietos ir norėdami pailsėti nuo įtempto darbo užsienyje.

³⁸ 32 iš 40 pažymėjo, kad tai buvo svarbus arba labai svarbus motyvas.

lyviams – mokslininkams finansinį pagrindą sugrįžimui suteikė įvairios Lietuvos mokslo tarybos (ES ir nacionalinio bendro finansavimo lėšomis) finansuojamos paramos tyrimams programos, kaip antai parama podoktorantūros studijoms, mokslininkų grupių projektai, visuotinė dotacija, protų susigrąžinimo programa; vienas mokslininkas įsidarbino projekte, kurį finansuoja tarptautinė programa MoBiLi³⁹. Dažniausiai pasitaikęs mokslininkų sugrįžimo scenarijus buvo toks: būdami užsienyje išlaikė asmeninius profesinius ryšius su Lietuva, o baigiantis projektui ar sutarčiai užsienio universitete, sužinojo apie galimybę gauti paramą tyrimui Lietuvoje; palaikant fakultetui (katedrai, institutui Lietuvoje) parašė ir laimėjo subsidiją tyrimui, šiuo metu vykdo tyrimą ir yra įdarbinti kaip projekto darbuotojai.

3.3. Kaip sekasi sugrįžus Lietuvos darbo rinkoje ir kiek svarbios užsienyje įgytos žinios ir įgūdžiai?

Integracija į darbo rinką yra svarbi sėkmingo sugrįžimo sąlyga; tai apima kvalifikaciją atitinkančio darbo susiradimą (arba darbo vietos susikūrimą), santykinai didelį atlyginimą, karjerą Lietuvoje. GMA apklausos duomenimis, aukštos kvalifikacijos sugrįžusiesiems iš esmės nekilo įsidarbinimo problema (atsakymą „darbo ieškojau, bet jo neradau“ pasirinko 3 proc. aukštos kvalifikacijos ir 10,3 proc. kitų sugrįžusiųjų)⁴⁰. Po paskutinio grįžimo į Lietuvą bent kartą įsidarbino 69,7 proc. aukštos kvalifikacijos sugrįžusiųjų (68,2 proc. kitų sugrįžusiųjų), 16,7 proc. užsiėmė savarankiška veikla / nuosavu verslu (tarp kitų sugrįžusiųjų tokių buvo 9,1 proc.).

Toliau aptarsime dvi gana skirtingas sugrįžimo ir darbo Lietuvoje patirtis. Pirmiausia kalbėsime apie tuos, kurie sugrįžo į verslo sektorių arba derina darbą viešajame ir privačiame sektoriuje. Antra, aptarsime į Lietuvą sugrįžusių mokslininkų patirtį.

³⁹ FP7-REGPOT-2009-1 MoBiLi „Strengthening and Sustaining the European Perspectives of Molecular Biotechnology in Lithuania“.

⁴⁰ Chi kvadrato testas parodė statistiškai reikšmingą ryšį tuo atveju, kai į skaičiavimus neįtraukiamas atsakymo variantas „Ne, grįžęs darbo neieškojau“. $\chi^2 = 6,67$, $df = 2$, $N = 644$, $p = 0,036$.

3.3.1. Aukštos kvalifikacijos asmenų sugrįžimas į verslo sektorių (arba derinant darbą viešajame ir privačiame sektoriuje)

Tyrimas atskleidė kelias tendencijas. Pirmiausia, didžioji dalis AKM apklausos respondentų (54,7 proc.) jau žinojo, kur dirbs prieš grįždami į Lietuvą⁴¹, taip pat – ir dauguma interviu dalyvių. Tokia grįžimo istorija dažnai atsispindi ir viešojoje erdvėje⁴². Antra, dauguma aukštos kvalifikacijos migrantų darbą paprastai susiranda greitai (dar būdami užsienyje ar jau sugrįžę į Lietuvą). Jaunimo nedarbo problema negresia ir buvusiems „Kurk Lietuvai“ programos dalyviams: 34 iš 39 atsakiusiųjų apklausos metu jau dirbo apmokamą darbą ir (arba) turėjo nuosavą verslą; 20 respondentų, kai baigėsi programa, darbą susirado mažiau nei per mėnesį. Trečia, grįžusieji migrantai yra linkę užsiimti savarankiška veikla / nuosavu verslu (11 proc. GMA apklausos dalyvių), o palyginti su kitais migrantais tikėtinau, kad savarankiška veikla užsiims būtent aukštos kvalifikacijos sugrįžusieji (nustatytas statistiškai reikšmingas ryšys)⁴³.

Respondentų nuomone, emigracijos patirtis daugeliui padėjo susirasti darbą arba susikurti darbo vietą (pradėti verslą): GMA apklausoje 57,9 proc. aukštos kvalifikacijos sugrįžusiųjų teigė, kad tai buvo pagrindinis veiksnys arba pranašumas (tarp kitų respondentų tokių buvo 25,8 proc.⁴⁴). Kaip sakė interviu dalyviai, nors patirtis užsienyje nesuteikia jokių privilegijų („niekas Lietuvoje nelaukia“ buvo dažnai pasikartojantis motyvas), bet suteikia asmeninių savybių, kurios yra naudingos ieškantis darbo: pasitikėjimo, mokėjimo save pristatyti. Kai kuriais atvejais patirtis užsienyje veikia ir kaip aktualios profesinės patirties signalas. Anot vienos interviu dalyvės,

⁴¹ Įskaitant laisvai samdomus darbuotojus ir tuos, kurie planavo kurti savo verslą.

⁴² Pavyzdžiui, sugrįžimo istorijos pateiktos portaluose alfa.lt (2007 09 20, 2011 08 22), delfi.lt (2008 05 06, 2013 02 02).

⁴³ $\chi^2 = 6,67$, $df = 2$, $N = 644$, $p = 0,036$.

⁴⁴ Chi kvadrato testo $p = 0,000$; į skaičiavimus įtraukus užsienyje praleistą laiką, statistiškai reikšmingas ryšys išlieka tiems respondentams, kurie buvo išvykę 3 metus ir ilgiau.

„man atrodo, mane labai tikslingai priėmė dėl to, kad aš esu iš Amerikos, kad turiu sukaupusi ne tik žinias, bet ir kontaktus“ (žurnalistė, vertėja, 14 metų JAV).

Dirbdami Lietuvoje sugrįžusieji dažnai pritaiko užsienyje įgytas žinias ir gebėjimus; ši tendencija atsispindėjo visose trijose migracijos patirties turinčių asmenų apklausose. Štai GMA apklausoje 81,3 proc. aukštos kvalifikacijos sugrįžusiųjų teigė, kad dirbdami Lietuvoje nuolat arba dažnai pritaiko užsienyje įgytas žinias ir gebėjimus (kitų respondentų grupėje tokių buvo 30,8 proc.). GMA apklausos duomenų analizė taip pat parodė, kad aukštos kvalifikacijos sugrįžusieji vidutiniškai uždirba daugiau nei kiti grįžę migrantai (pirmosios grupės atlyginimo vidurkis tyrimo metu buvo 3 236 Lt, o visų kitų – 1 937,17 Lt)⁴⁵. Tiesa, šiam tyrimui būtų svarbiau palyginti aukštos kvalifikacijos sugrįžusiųjų ir tokios pat kvalifikacijos, bet migracijos patirties neturinčių gyventojų pajamas, tačiau tokios analizės mūsų turimi duomenys padaryti neleidžia. Bet koku atveju maždaug pusė interviu dalyvių atkreipė dėmesį, kad jų pajamos sugrįžus sumažėjo, taigi, „aš kol kas renkuosi ne gerai apmokamą, bet man mielą darbą“ (žurnalistė, vertėja, 14 metų JAV).

3.3.2. Sugrįžusių mokslininkų patirtis: kaip sekasi įsilieti į Lietuvos akademinę bendruomenę?

Visi interviu dalyviai mokslininkai sugrįžo žinodami, kad dirbs mokslinių tyrimų projektuose, kuriuos jie parengė palaikant ir pritariant Lietuvos aukštosioms mokykloms. Interviu metu jie dirbo akademinį darbą, dažnai – pasitelkdami tinklus, kurių dalimi tapo užsienyje, taigi – padėdami Lietuvos mokslui tapti tarptautiškesniam. Tačiau mokslininkų pasakojimai apie tai, kaip sekasi siekti akademinės karjeros Lietuvoje, buvo skirtingi. Viena interviu dalyvių žodžiais, „mane čia vertina, gal net per daug... Mane labai geranoriškai priėmė čia institute“ (mokslininkas, gamtos mokslai, 18 metų JAV ir

⁴⁵ T testo rezultatai: nelygios dispersijos $t = 3,769$, $df = 46$, $N = 349$, $p = 0,00$.

Portugalijoje). Kita vertus, „mes visi turbūt galėtume sutarti su kolegom – 8–9 žmonės – kad *we feel most unwelcome*“ (mokslininkė, humanitariniai mokslai, 10 metų Kanadoje, JAV ir kt. šalyse).

Beveik visi interviu programoje dalyvavę mokslininkai atkreipė dėmesį, kad jų darbas projektuose yra laikinas – pasibaigus projektui, baigiasi ir jų darbo sutartis. Gauti nuolatinę poziciją Lietuvos aukštojo mokslo institucijose yra labai sunku. Įsidarbinimo sistema yra uždara, neskaidri ir sunkiai įsileidžiami žmonės „iš šalies“. Konkursai akademinėms pozicijoms paprastai nėra skelbiami, o jeigu skelbiami, tai būna formalūs (pvz., kai ateina atestacijos laikas) ir laimėtojas yra iš anksto aiškus. „Tai yra praktiškai klaninė sistema“ (mokslininkas, humanitariniai mokslai, 18 metų JAV, Kanadoje, Airijoje, Jungtinėje Karalystėje). Apibendrinant – „aš gavau daktarinį ir post-doc'ą [vienaime geriausių pasaulio universitetų] ir man yra be šansų gauti darbą <...> universitete“ (mokslininkė, humanitariniai mokslai, Jungtinė Karalystė). Tiesa, darbas projektuose bent jau kai kuriems mokslininkams suteikė galimybę tapti akademinio tinklo dalimi ir, laikui bėgant, gauti institucinį etatą, nors „tam gali pririnkti 3–4 metų“ (mokslininkas, gamtos mokslai, 18 metų Švedijoje, Prancūzijoje, Belgijoje).

Aukšto lygmens tyrimams reikia išteklių. Interviu dalyvavusių mokslininkų patirtys šioje srityje yra skirtingos. Viena vertus, „čia aplinka darbo yra geresnė negu Portugalijoje... galbūt maždaug tolygi Amerikos“ (mokslininkas, gamtos mokslai, 18 metų JAV ir Portugalijoje). Kita vertus, interviu dalyviai iš humanitarinių mokslų srities turėjo daugiau pastabų: nesuteikta tinkama darbo vieta, sunkiau gauti finansavimą vykdyti konferencijas, daug skurdesnė bibliotekų infrastruktūra. Sugrįžusių mokslininkų asmeninės pajamos taip pat gerokai sumažėjo: „nukrito gal penkiagubai atlyginimas gavus šitą post-doc'ą“ (mokslininkė, humanitariniai mokslai, 9 metai Jungtinėje Karalystėje); „pradėjus dirbti [universitete], teko susimąžinti savo atlyginimą praktiškai per pusę“ (mokslininkas, humanitariniai mokslai, 18 metų JAV, Kanadoje, Airijoje, Jungtinėje Karalystėje). Interviu dalyviams tai nebuvo netikėtumas, tačiau tenka ieškoti kitų sugrį-

žimo motyvų: „[grįžau] galbūt daugiau iš tokių patriotinių sumetimų, o ne piniginių, finansinių“ (mokslininkė, humanitariniai mokslai, 9 metai Jungtinėje Karalystėje).

3.4. Kokie struktūriniai veiksniai labiausiai padeda ir trukdo pasiekti profesinius tikslus Lietuvos darbo rinkoje?

Kaip aptarta pristatant šiame straipsnyje taikomą teorinį požiūrį, įvairūs struktūriniai veiksniai gali kurti palankią ar nepalankią aplinką sugrįžtantiems aukštos kvalifikacijos (ir kitiems) migrantams. Šie veiksniai yra: darbdavių ir visuomenės požiūris į grįžtančiuosius, gyvenimo kokybė Lietuvoje, šalies ekonominės perspektyvos ir situacija konkrečiame sektoriuje, viešųjų paslaugų lygis, valdžios institucijų taikomos priemonės sugrįžimui paskatinti. Ne visi veiksniai yra vienodai svarbūs kiekvienam sugrįžtančiajam, o kartais tuos pačius dalykus grįžtantieji vertina labai nevienodai. Konkrečiam asmeniui įvairūs struktūriniai veiksniai gali turėti skirtingą įtaką – vieni padėti grįžti, o kiti kelti nusivylimą.

3.4.1. Darbdavių požiūris į sugrįžtančius migrantus

2013 m. atlikta darbdavių apklausa parodė, kad Lietuvos darbdaviai labiau linkę rinktis asmenis, kurie darbui reikalingą išsimokslinimą arba darbo patirtį įgijo Lietuvoje (78,2 proc.), o ne užsienyje (9,3 proc.) iš dalies ir dėl to, kad mano, jog didžioji dalis migrantų užsienyje dirba nekvalifikuotus darbus ir (arba) grįžta todėl, kad jiems nepasisėkė. Nepaisant to, aukštos kvalifikacijos sugrįžusiųjų situacija skiriasi nuo kitų migrantų. Viena vertus, tos pačios apklausos duomenimis, kvalifikuotą darbą dirbusius sugrįžusiuosius darbdaviai vertina geriau nei visus kitus⁴⁶. Kita vertus, kaip aptarta ankstesniame skirsnyje, dauguma aukštos kvalifikacijos sugrįžusiųjų manė, kad užsienyje įgytos žinios ir patirtis buvo naudingi tiek susirandant dar-

⁴⁶ Žr. D. Žvalionytės straipsnį šiame „Politologijos“ numeryje.

bą, tiek dirbant Lietuvoje. Tikėtina, kad darbdavių, pas kuriuos dirba AKM ir „Kurk Lietuvai“ programos dalyviai, ratas yra pakankamai siauras. Savo ruožtu, darbdavių apklausoje dalyvavę respondentai atspindi darbdavių, kurių daugelis (67 proc.) nėra tiesiogiai susidūrę su iš užsienio grįžusiais darbuotojais, visumos nuomonę.

Tiesa, patirtis ieškant darbo ir dirbant skirtingose organizacijose Lietuvoje gali būti tiek teigiama, tiek neigiama. Pavyzdžiui, anot vienos interviu dalyvės, pradėjusi dirbti „supratau, kad daugiau turbūt lietuviškoj įmonėj nedirbsiu, nes labai jautėsi, kad skiriasi požiūris (finansų, bankininkystės vadovė, 12 metų Estijoje ir JAV). Užsienio kapitalo įmonės yra šiek tiek palankesnės sugrįžusiųjų patirčiai, įgytai užsienyje, kaip ir tie darbdaviai, kurių įmonėse yra grįžusių migrantų, arba tie, kurie patys yra gyvenę užsienyje⁴⁷. Darbdaviams renkantis aukštos kvalifikacijos darbuotojus svarbiausias kriterijus paprastai yra profesionalumas, o patirtis, įgyta užsienyje, – tik papildomas signalas. Tačiau jeigu, darbdavio požiūriu, profesionalumas reiškia tiek technines žinias, tiek sugebėjimą bendrauti su užsienio partneriais, dirbti tarptautinėje aplinkoje, toleranciją, tada sugrįžusieji įgyja tam tikrą konkurencinį pranašumą.

3.4.2. Visuomenės požiūris į sugrįžtančius migrantus

Lietuvos visuomenės požiūris į migraciją ir migrantus, o išvykusiųjų požiūris – į Lietuvos visuomenės atvirumą jų patirčiai yra dviprasmiškas. Viena vertus, Lietuvos gyventojai migraciją kaip reiškinį vertina labai neigiamai, nors pačius migrantus – labiau teigiamai⁴⁸. Be to, 44,2 proc. reprezentatyvios Lietuvos gyventojų apklausos respondentų manė, kad į Lietuvą grįžta tie migrantai, kuriems užsienyje nepasisėkė⁴⁹; vadinas, apie pusę respondentų manė priešingai. GMA apklausoje 49,5 proc. sugrįžusiųjų sakė, kad Lietuvoje vyrauja teigia-

⁴⁷ Žvalionytė Dovilė, *Grįžusiųjų migrantų integracija kilmės šalies darbo rinkoje: Lietuvos atvejo analizė*. Daktaro disertacija, p. 108–111.

⁴⁸ Budginaitė Irma, „Visuomeniniai grįžtamosios migracijos veiksniai“, p. 218–222.

⁴⁹ Žr. D. Žvalionytės straipsnį šiame „Politologijos“ numeryje.

mas ar greičiau teigiamas požiūris į emigrantus ir aptiktas statistiškai reikšmingas skirtumas tarp aukštos kvalifikacijos ir kitų sugrįžusių migrantų atsakymų (atitinkamai 63,6 proc. ir 48,4 proc.)⁵⁰. Viešojoje erdvėje Lietuvos visuomenė dažnai vertinama kaip konservatyvi ir nepriimanti naujovių, tačiau su tokiu teiginiu sutiko tik 41,3 proc. AKM apklausos dalyvių (nesutiko – 37,3 proc.); panaši tendencija išryškėjo nagrinėjant „Kurk Lietuvai“ absolventų atsakymus.

Interviu dalyvių asmeninė sugrįžimo patirtis buvo teigiama dažniau, nors ir ne visų. Esminis skirtumas, ar atvykus į Lietuvą pasisėkė sugrįžti į arba susikurti artimų draugų lietuvių ratą; tie, kuriems nepasisėkė, pabrėžia, kad jiems bendrą kalbą lengviau rasti su į Lietuvą atvykusiais užsieniečiais. Štai keletas citatų, parodančių teigiamas patirtis: „na va, aš galiu su jumis susėsti ir bendrauti normaliai, nereikia sukt galvos, laužyt liežuvio, galvot, kad čia pasakyti vienaip ar kitaip. Man tai buvo labai svarbu, ten man to trūko“ (IT specialistas, 4 metai JAV); „žmonės geranoriški, vieni labiau domisi, kiti mažiau mano patirtimi Amerikoje <...>, bet jokių asmeniškų neigiamų patyrimų tikrai neturėjau“ (žurnalistė, vertėja, 14 metų JAV); „na tikrai labai gerai jaučiuosi, turiu ir draugų, ir veiklos“ (teisininkė, 5 metai JAV, Vengrijoje). Tačiau buvo ir neigiamų patirčių: „žmonės yra labai uždari ir gatvėj nesišypsos <...>, dvelkia šaltis nuo žmonių, mane tai visą laiką šokiruoja, tiesiog nemalonu“ (mokslininkas, daugelio metų patirtis užsienyje, įvairiose šalyse); „pasakysiu – tu grįžti, bet tu vis esi imigrantas <...>, šiaip lietuviai yra labai uždari <...>, tolerancijos trūkumas“ (rinkodaros vadovė, lietuvių kilmės, gimusi užsienyje).

Neabejotina, kad Lietuvos visuomenė turi tiek teigiamų, tiek neigiamų bruožų, ir kai kurie sugrįžusieji labiau pastebi neigiamas savybes, kurios dažnai (bet ne visada) tampa pakartotinio išvykimo priežastimi. Iš užsienio sugrįžę arba išvykstantys asmenys dažnai teigia, kad jie yra nusivylę Lietuvoje vyraujančiu požiūriu į žmones⁵¹. Tai

⁵⁰ χ^2 su Jeitso tolydumo pataisa (2 x 2 lentelei) = 6,46, df = 1, N = 628, p = 0,011. Į skaičiavimus įtraukus užsienyje praleistą laiką, statistiškai reikšmingas ryšys išlieka tiems, kurie buvo išvykę 3 metus ir ilgiau.

⁵¹ Tai parodė šis tyrimas (žr. 3.5 skirsnį), taip pat kiti tyrimai: Barcevičius Egidijus, Žvalionytė Dovilė et al., *Ekonominės migracijos reguliavimo strategijos efektyvumo*

daugiaprasmiš teiginys, susijęs su subjektyvia konkrečiau respondento patirtimi. Jis gali reikšti, pavyzdžiui, atsainų darbdavių požiūrį į darbuotojus, kad nemandagūs kaimynai, nepaslaugūs valstybės tarnautojai ir kt.

3.4.3. Gyvenimo kokybė ir ekonominės perspektyvos Lietuvoje

Gerėjanti gyvenimo kokybė ir pokrizinės ekonominės perspektyvos Lietuvoje yra sugrįžimą ir įsitvirtinimą Lietuvoje palaikantys veiksniai. Štai 56,1 proc. AKM apklausos respondentų atsakė, kad gyvenimo kokybė Lietuvoje yra geresnė palyginti su ta, kurią respondentas turėjo gyvendamas užsienyje, tai pabrėžė ir dauguma interviu dalyvių. Anot vienos interviu dalyvės, „tokią gyvenimo kokybę sunku kitur rasti, kad žmonių mažiau, kad čia viskas žalia, jūra prie pat – tu iš to labai daug išloši“ (finansų, bankininkystės vadovė, 12 metų Estijoje ir JAV). Kadangi visi interviu vyko Vilniuje, šis miestas susilaukė daug teigiamų žodžių: „buvau maloniai nustebintas Vilniū, gyvenimo kokybė labai gerai“ (IT specialistas, 4 metai Jungtinėje Karalystėje); „Vilnius yra labai fainas miestas“ (mokslininkė, 9 metai Jungtinėje Karalystėje); „Vilnius vis tiek yra miestas didelis, bet nelabai, ne per didelis“ (mokslininkas, 18 metų Švedijoje, Prancūzijoje, Belgijoje).

Ekonominę situaciją Lietuvoje dauguma sugrįžusiųjų taip pat vertina teigiamai. Štai teiginiui „Lietuvos ekonomika sparčiai auga“ pritarė 85,1 proc. AKM apklausos respondentų ir 86,8 proc. (33 iš 38) „Kurk Lietuvai“ programos absolventų. Interviu dalyviai iš informacinių technologijų ir finansinių paslaugų sričių atkreipė dėmesį, kad jų srityje Lietuva ilgai buvo atsilikusi, tačiau šiuo metu situacija keičiasi, ir jie taip pat prie to prisideda. Anot interviu dalyvės, „kai grįžom 2007 metais, atrodė, kad viskas yra labai gerai, bet ciklas čia yra šiek tiek atsilikęs. Šiomet teko lankytis JAV, kur daugelį metų gy-

įvertinimas. Tyrimas atliktas Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos užsakyму, Vilnius: Viešosios politikos ir vadybos institutas, 2009; taip pat naujienų portalų apžvalga.

venau, ir pamačiau, kad dabar jie atsilikę, ir mes jau esam priekyje“ (finansų, bankininkystės vadovė, 12 metų Estijoje ir JAV).

3.4.4. Valstybės institucijos ir migracijos politika

Valstybės institucijų vaidmuo kalbant apie migraciją ir sugrįžimą yra labai įvairiapusis. Pirma, kai kurie migrantai sugrįžta į valstybinį sektorių (įskaitant ir mokslo sritį, kuri nagrinėjama tolesniame skirsnyje). Antra, valstybės vaidmuo yra labai svarbus kuriant viešąsias paslaugas ir šalies ekonominę gerovę, kurios yra reikšmingos tiek emigracijos, tiek sugrįžimo priežastys. Trečia, valstybės suvokimas visuomenėje gali būti teigiamas (kompetencija, profesionalumas, noras padėti) arba neigiamas (korupcija, biurokratizmas) ir todėl – palankus arba nepalankus sugrįžti. Galiausiai, valstybė įgyvendina migracijos politiką, kuri taip pat gali siekti skatinti sugrįžti ir būti veiksminga arba ne.

Sugrįžusieji valdžios institucijas ir jų darbuotojus vertina gana skeptiškai, nors apklausa atskleidė įvairesnių požiūrių nei galima pastebėti viešojoje erdvėje. GMA apklausos respondentų klausėme, ar jie sutinka su teiginiu, kad „išvykusių iš Lietuvos sugrįžimą apsunkina korupcija ir biurokratizmas Lietuvoje“ – 34,4 proc. sutiko, o 27,5 proc. nesutiko. Aukštos kvalifikacijos respondentų (AKM ir „Kurk Lietuvai“ apklausos) nuomone, būdingiausias Lietuvos valstybės tarnautojų ir pareigūnų bruožas yra biurokratizmas (pritarė atitinkamai 59 proc. ir 74,4 proc. atsakiusiųjų). Klausiant apie korrumpuotumą, dažniausiai pasitaikantis atsakymas buvo „vieniems būdinga, kitiems – nebūdinga savybė“. Savo ruožtu, teigiamas valstybės tarnautojų savybes, kaip antai kompetencija, profesionalumas ir noras padėti, paminėjo 18–23 proc. respondentų, o dažniausiai pasitaikantis atsakymas buvo taip pat „vieniems būdinga, kitiems – nebūdinga savybė“. Šiame kontekste įdomūs „Kurk Lietuvai“ dalyvių atsiliepimai. Nors jaunimas paprastai yra gana skeptiškas viešojo sektoriaus atžvilgiu, darbo viešajame sektoriuje patirtis padeda šį požiūrį nuansuoti. Anot interviu dalyvės, „labai dažnai galvojama,

kad viešajam sektoriuje žmonės su mažesne patirtim arba be entuziazmo dirba, bet tikrai taip nėra, sutikau labai puikių ten žmonių“ (teisininkė, „Kurk Lietuvai“ absolventė, 5 metai Vengrijoje ir JAV). Be to, pasak tos pačios interviu dalyvės, „ir dabar viešajam sektoriuj yra daug užsienyje studijavusių žmonių“. Nėra tyrimų, kurie atskleistų, kiek tokių žmonių yra viešajame sektoriuje ir ar jie prisideda prie pokyčių, tačiau bent jau trūkumus jie mato⁵². Tiesa, ambicingam jaunimui viešasis sektorius nėra labai patrauklus – iš 39 „Kurk Lietuvai“ programos absolventų viešajame sektoriuje liko dirbti keturi (dar keli pasuko į nevyriausybinį organizacijų sektorių).

Diskusija apie migracijos politiką visada turi dvi puses: pirmoji – valstybei nereikia migracijos politikos, svarbiausia – bendra ekonominė situacija valstybėje; antroji – migracija yra labai didelė šalies problema, todėl jai būtinas ypatingas valstybės dėmesys. Abi šios pusės atsiskleidė tyrimo metu. Kaip teigė interviu dalyviai, „mano asmenine patirtimi tikrai nei valstybė, nei vyriausybė, nei Seimas neprisidėjo tiesiogiai prie mano sprendimo grįžti ar negrįžti“ (žurnalistė, vertėja, 14 metų JAV); „jūs rodykit, kaip Lietuvoj gerai, ir jie [migrantai] patys grįš. Geriau darykit tuos darbus, kad gerėtų čia gyvenimas“ (IT specialistas, 4 metai Jungtinėje Karalystėje). AKM apklausos dalyvių teiravomės, ką jie mano apie valstybės politiką jiems aktualioje profesinėje srityje: 41 proc. atsakiusiųjų teigė, kad valstybės politika netrukdė, 36,9 proc. – kad trukdė arba kad buvo tiek prašumų, tiek trūkumų. Apklausos ir interviu dalyviai nurodė tokias jiems aktualias problemas: dideli mokesčiai, didelis biurokratizmas, nelanksti darbo rinka, deklaratyvi valstybės politika kūrybinių industrijų srityje, nėra regioninės politikos, lėti pokyčiai viešojo valdymo srityje, apleista socialinė politika, mažųjų bendrijų apmokestinimas ir kt. Tiesa, kai kurie paminėjo ir valstybės politikos pasiekimų, pirmiausia – pritraukiant į Lietuvą užsienio kapitalo įmones, kuriose dabar dirba dalis sugrįžusiųjų.

⁵² Žr. Gabrielės Tervidytytės (taip pat studijavusios užsienyje) tinklaraščio įrašą apie darbo patirtį Socialinės apsaugos ir darbo ministerijoje pirmininkavimo ES Tarybai laikotarpiu: <<https://myliupasauli.wordpress.com/2014/02/09/145-darbo-menesiusadme-apibendrinimas/#comment-649>>.

Sugrįžusieji yra labai skeptiški valstybės migracijos politikos atžvilgiu. Tik 7 proc. GMA apklausos respondentų sutiko su teiginiu, kad „Lietuvos valdžios institucijos supranta emigrantų problemas ir skiria joms pakankamai dėmesio“ (nesutiko – 67,1 proc.). Kai kurie interviu dalyviai teigė, kad, jų nuomone, „Globalios Lietuvos“ programa neveikia. Tiesa, kai AKM ir „Kurk Lietuvai“ apklausų dalyvių paprašėme nurodyti, kokie turėtų būti svarbiausi Lietuvos migracijos tikslai, dauguma atsakiusiųjų (80–90 proc.) rinkosi „Globalios Lietuvos“ programoje nurodytus tikslus⁵³, kaip antai „protų nutekėjimą paversti protų apykaitos procesu“ ir „skatinti užsienio lietuvius aktyviai įsitraukti į Lietuvos politinį, ekonominį, mokslo, kultūros ir sporto gyvenimą“⁵⁴. Tačiau geri tikslai nereiškia, kad, grįžusiųjų nuomone, programa yra gerai įgyvendinama. „Globalios Lietuvos“ priemonių sugrįžusieji nejaučia, nepastebi arba jiems jos yra neaktualios. Niekaip neišnarpliojamą dvigubos pilietybės klausimą daugelis interviu dalyvių traktavo kaip valstybės nenorą spręsti aktualiausias migracijos problemas – „yra beveik 800 tūkstančių emigravusių⁵⁵, iš kurių yra atimama pilietybė, jei jie pasiima kitą; man atrodo, kad Lietuva daro didelę politinę klaidą, atsisakydama tų savų piliečių“ (viešųjų ryšių srities vadovas, lietuvių kilmės, gimęs JAV). Kai kurie interviu dalyviai taip pat atkreipė dėmesį į kitas svarbias valstybės politikos priemones: grįžusiųjų informavimas, pagalba vaikams integruojantis ir t. t. Žinoma, tokios priemonės yra įgyvendinamos kartu su „Globalios Lietuvos“ programa. Bet mažas šių priemonių žinomumas taip pat rodo nepakankamą jų aprėptį bei efektyvumą.

⁵³ Apklausos dalyviai nebuvo informuoti, kad kai kurie iš galimų pasirinkimų yra „Globalios Lietuvos“ programos tikslai.

⁵⁴ Mažiausiai svarbus tikslas buvo „reikalauti, kad užsienio valstybės, kuriose gyvena daugiausia ekonominių migrantų iš Lietuvos, kompensuotų Lietuvos praradimus“ (tikslą pasirinko 2,3 proc. ir 2,6 proc. respondentų).

⁵⁵ Skaičius nėra visiškai tikslus, bet gerai atspindi požiūrį, kuris būdingas ne tik interviu dalyviui, bet ir kai kuriems kitiems šalies gyventojams.

3.4.5. Mokslo ir studijų sritis

Situacija konkrečioje profesinėje srityje gali tapti svarbiu struktūrinio veiksmu, kuris padeda arba trukdo sugrįžtantiems migrantams. Mokslo ir studijos yra valstybės reguliuojama ir daugiausia – finansuojama sritis, todėl šiame skirsnyje tęsiame anksčiau pradėtą temą. 3.3.2 skirsnyje aptarti grįžtantiems mokslininkams kylantys sunkumai. Šiame skirsnyje išnagrinėsime sugrįžusiųjų požiūrį į kitus esminius struktūrinius mokslo ir studijų srities bruožus.

Lietuvos akademinė erdvė turi pranašumų, pirmiausia – tai santykinai geros galimybės inicijuoti tyrimų projektus, stažuotes ir kt. ir gauti jiems Lietuvos mokslo tarybos administruojamą finansavimą, nes akademinė rinka (taigi – ir konkurencija) nėra labai didelė. Vadinasi, „tu turi didesnes galimybes burti savo komandą, atsinešdamas savo patirtį, kurią įgijai dirbdamas užsieniniuose projektuose“ (mokslininkas, humanitariniai mokslai, 18 metų JAV, Kanadoje ir kt.). Tačiau šis pranašumas turi ir kitą pusę. Interviu dalyviai iš humanitarinių ir gamtos mokslų sričių atkreipė dėmesį, kad konkurencija santykinai mažesnė, nes pasiūlymai finansavimui gauti teikiami lietuviškai. Galimybė pateikti paraiškas anglų kalba sudarytų daugiau progų tarptautinėms komandoms ir, tikėtina, pagerintų tyrimų kokybę, tačiau sumažintų finansavimo apimtį tarptautinės patirties neturintiems ar tinkluose nedalyvaujantiems mokslininkams.

Lietuvos akademinės bendruomenės uždaramas – tai struktūrinė problema, kurią dažniausiai minėjo mokslininkai (ypač – humanitarinių mokslų srities) ir kuri labiausiai trukdo sugrįžusiesiems tapti Lietuvos akademinės bendruomenės dalimi. Interviu dalyviai šiai problemai suteikė daug reikšmių. Pirmiausia, kaip aptarta 3.3.2 skirsnyje, universitetuose sunku gauti nuolatinį (o ne projekto) etatą, nes konkursai neorganizuojami, yra nevieši arba formalūs. Antra, kadangi jauniems mokslininkams palyginti sunku gauti nuolatinį darbą universitete, akademinis personalas atsinaujina lėtai: „<...> žmogiškųjų resursų gerų nėra, mano srityje fakultetas pasenęs visais aspektais; daugelis žmonių jau yra pensijoje arba beišeinantys“ (mokslininkas,

humanitariniai mokslai, 6 metai Jungtinėje Karalystėje). Trečia, kolegiskumo laipsnis Lietuvoje yra daug mažesnis nei tas, kuris interviu dalyviams buvo įprastas dirbant užsienyje: „<...> tas stilius diskusijų, ryšiai su kolegomis yra labai svarbu. To <...> fakultete nėra. Kartais ir per metus nesusitinki nė vieno kolegos, ir niekad nepasimatai, nėra tos kultūros, kai kas savaitę susitinki“ (mokslininkė, humanitariniai mokslai, 9 metai Jungtinėje Karalystėje); kitais žodžiais, „praktiškai verdi savo sultyse, kažką tai darai, tiktai pasišneki su savo vadu apie tą mokslą“ (mokslininkas, gamtos mokslai, 18 metų JAV ir Portugalijoje). Todėl nestebina ir santykinai neaukštas bendradarbiavimo ir mobilumo lygis tarp skirtingų universitetų: Lietuvos mokslininkai akademinę karjerą dažniausiai daro tuose universitetuose, kuriuose įgijo aukštojo mokslo diplomą ir gavo daktaro laipsnį.

Lietuvos akademinė erdvė yra palyginti mažai tarptautinė, ši problema ypač išryškėjo kalbant su interviu dalyviais iš humanitarinių mokslų srities. Vis dar yra bandymų kurti unikalų lietuvišką mokslą ir teikti prioritetą darbui su „lietuviška medžiaga“, o tai reiškia mažiau dėmesio regioniniams ir lyginamiesiems tyrimams. Sunkiau priimamos ir suprantamos temos, kurios nesusijusios su lietuviškomis ar baltiškoms temomis (pvz., Kinija ar Centrinė Azija). Interviu dalyviai atkreipė dėmesį ir į uždarumą naujoms idėjoms: „tas konservatyvumas, užsidarymas savyje ir tokia baimė, kad tu čia ateisi ir pradėsi keisti sistemą“ (mokslininkė, humanitariniai mokslai, 9 metai Jungtinėje Karalystėje); „yra nepaprastai stiprus egocentrizmas <...>, nes čia priveš tų idėjų, amerikoniškai jūs čia [sugrįžę mokslininkai] mąstot“ (mokslininkė, 10 metų Kanadoje, JAV ir kt.). Susijusi problema – „kolegos nežino arba žymiai mažiau vertina tarptautinio lygio publikacijas aukšto lygio tarptautiniuose žurnaluose, labiau linkę vertinti vietines publikacijas“ (mokslininkas, humanitariniai mokslai, 18 metų JAV, Kanadoje, Jungtinėje Karalystėje, Airijoje). Gamtos mokslų srityje darbo su lietuviška medžiaga tematika nėra tokia aktuali, tačiau interviu dalyvis iš šios srities atkreipė dėmesį į kitą dalyką – siaurą specializuotą mąstymą: „<...> čia viskas yra kaip su girnapse vaikstant. Viskas labai sunkiai, labai akademiškai,

labai rimtai. Trūksta tokio žaismingumo, kaip yra užsienyje <...>, labai nedrąsiai žmonės mąsto. Visi nori kažkaip saugiai turbūt, tai dėl to mes labai siaurai nagrinėjame... Na, pavyzdžiui, parašiau kažkada tokį mokslinio tyrimo projektą Mokslo tarybai, tokį labai įkvėptą. Jis buvo iš karto labai sukirstas tų ekspertų. Nežinau, man toks įspūdis, kad čia karpo sparnus“ (mokslininkas, gamtos mokslai).

Galiausiai, visi interviu dalyvę mokslininkai, tiek iš humanitarinių, tiek iš gamtos mokslų srities, pabrėžė, kad, palyginti su jų patirtimi, įgyta užsienyje, Lietuvos akademinėje sistemoje yra gerokai daugiau biurokratizmo. Anot interviu dalyvės, universitetas „turi nerealiai neefektyvią biurokratinę sistemą, ten nuo Chruščiovo laikų gal nesikeitęs“ (mokslininkė, humanitariniai mokslai, 10 metų Kanadoje, JAV ir kt.). Viena vertus, labai daug aptarnaujančiojo ir administracinio personalo: „<...> jeigu pasižiūrėti [pasižiūrėtum į] tą visą sistemą fakulteto, ten yra tų katedrų katedrėlių, kad ir po 10 žmonių, bet kai kuriose po 2 sekretores, – tiek daug administracijos“ (mokslininkė, humanitariniai mokslai, 9 metai Jungtinėje Karalystėje). Paradoksalu, tačiau nepaisant to, pats mokslininkas turi daryti labai daug administracinio darbo. „<...> jei tu iš Vakarų universiteto skrendi į komandiruotę, tai tau yra numatytas biudžetas, ir to biudžeto ribose pasirenki pigiausią bilietą, pasirašai, duodi šakneles, įrodai, kad tikrai skridai, nepragėrei, ir viskas gerai. Čia ne. Čia visas departamentas tą administruoja, o tą departamentą – dar vienas departamentas“ (mokslininkė, 10 metų Kanadoje, JAV ir kt.). „Palyginimui, per mano 6 metus buvimo Kembridže, tada daug važinėčiau, bet man nė karto neteko nueiti į universiteto administraciją. Net nežinočiau, kur reikia eiti“ (mokslininkas, humanitariniai mokslai, 6 metai Jungtinėje Karalystėje).

3.5. Kaip paskatinti struktūrinius pokyčius?

Darbdaviai, visuomenė, darbo rinka ir kiti struktūriniai veiksniai yra ne visada palankūs sugrįžtantiems migrantams, todėl gali paskatinti nusivylimą ir pakartotinę emigraciją. Tiesa, grįžtantieji nėra tik pa-

syvūs veikėjai, kurie arba prisitaiko, arba yra priversti rinktis atsitraukimo strategiją⁵⁶. Kai kurie grįžtantieji turi ambicijų paskatinti visuomenės arba darbo rinkos pokyčius. Kai kurie sugrįžta praleidę pakankamai laiko ir pasiruošę (t. y. turėdami realistinius lūkesčius ir sukaupe pakankamai žmogiškojo ir finansinio kapitalo) grįžti. Netgi pakartotinis išvykimas nebūtinai reiškia nesėkmę, bet gali būti karjeros ir gyvenimo būdo pasirinkimas, siekiant įgyti įvairesnės patirties ir pasinaudoti kitose šalyse atsiveriančiomis galimybėmis.

Tyrimo metu atliktos apklausos parodė, kad siekis paskatinti pokyčius šalyje buvo svarbus sugrįžimo motyvas aukštos kvalifikacijos migrantams. Motyvą „norėjau prisidėti kuriant šiuolaikišką ir pažangią Lietuvą“ pasirinko 64,9 proc. AKM ir 80 proc.⁵⁷ „Kurk Lietuvai“ apklausų respondentų, o motyvą „norėjau dalyvauti Lietuvos visuomeniniame gyvenime“ atitinkamai 49,1 proc. ir 57,5 proc.⁵⁸ Respondentų taip pat klausėme, ar, žiūrint retrospektyviai, jiems pavyko šiuos motyvus realizuoti. Absoliuti dauguma atsakymų taip pat buvo teigiami, atitinkamai 63,1 proc., 69,3 proc.⁵⁹ („prisidedu kuriant šiuolaikišką ir pažangią Lietuvą“) ir 56,1 proc., 66,7 proc.⁶⁰ („man pavyko įsijungti į Lietuvos visuomeninį gyvenimą“). Panašius motyvus stipriau ar silpniau pabrėžė bent pusė interviu dalyvių, pavyzdžiui: „jaučiau, kad mano finansinės žinios Lietuvai gali būti labai naudingos“ (finansų specialistas, 8 metai Australijoje ir Jungtinėje Karalystėje), „visą laiką galvojau grįžti, turėjau tą mintį, kad reikėtų Lietuvos archeologijos lygį kelti“ (mokslininkė, 9 metai Jungtinėje Karalystėje); „mano tikslas vis dėlto yra grįžti į Lietuvą, prisidėti čia prie akademinės sistemos reformų, kaitos“ (mokslininkas, 18 metų JAV, Kanadoje, Jungtinėje Karalystėje, Airijoje). Apibendrinant – „buvau pasiryžęs, kad nesitrauksiu iš Lietuvos, kol nebus kažkokios

⁵⁶ Hirschman, *Exit, Voice and Loyalty: Responses to Decline in Firms, Organizations and States*, Cambridge, Mass: Harvard University Press, 1990.

⁵⁷ 32 iš 40 atsakymų.

⁵⁸ 23 iš 40 atsakymų.

⁵⁹ 27 iš 39 atsakymų.

⁶⁰ 26 iš 39 atsakymų.

sėkmės istorijos. Nesiruošiau būti išstumtas kažkieno kito – pats nusprendžiau atvažiuoti, pats nuspręsiu ir kada išvažiuoti“ (viešųjų ryšių srities vadovas, lietuvių kilmės, gimęs JAV).

Galima išskirti dviejų tipų veiklas, kurias interviu dalyviai ir kiti sugrįžusieji pasitelkia siekdami paskatinti socialinius ir ekonominius pokyčius Lietuvoje. Pirmiausia, kaip geri (kartais – išskirtiniai) savo srities specialistai ir (arba) vadovai, jie padeda pasiekti, kad jų profesinėje srityje būtų dirbama pagal pačius aukščiausius standartus. Antra, jie dalyvauja visuomeninėje veikloje: savanoriauja, kuria socialines iniciatyvas, dalyvauja nevyriausybinėse organizacijose, užsiima lobistine veikla. Vienas interviu dalyvis aktyviai įsitraukė į politinę veiklą, dalyvavo savivaldos rinkimuose.

Kita vertus, pakartotinio išvykimo iš Lietuvos mastas yra gana didelis: tikrai arba greičiausiai dar kartą išvykti iš Lietuvos ilgesniam nei 12 mėn. laikotarpiui planavo 31,2 proc. ir 44,4 proc. į šį klausimą atsakiusių atitinkamai GMA⁶¹ ir AKM apklausų respondentų. Devyni iš 39 „Kurk Lietuvai“ programos absolventų apklausos metu jau nevyveno Lietuvoje. Pakartotinio išvykimo priežastys – įvairios. GMA apklausoje dažniausiai pasitaikęs tiek aukštos kvalifikacijos, tiek kitų sugrįžusiųjų atsakymas buvo: „<...> esu nusivylęs (-usi) Lietuvos perspektyvomis (Vyriausybės darbu, prasta ekonomine padėtimi ir pan.)“ (atitinkamai 86,4 proc. ir 85,6 proc.) ir „esu nusivylęs (-usi) Lietuvoje vyraujančiu požiūriu į žmones“ (atitinkamai 68,2 proc. ir 72,1 proc.). Taigi, pakartotinai išvykti labiausiai skatina stūmos veiksniai arba struktūrinės priežastys, kurios aptartos ankstesniame skirsnyje. Kita vertus, aukštos kvalifikacijos sugrįžusieji daug dažniau stūmos veiksnius derina su traukos motyvais: GMA apklausoje aukštos kvalifikacijos respondentai buvo labiau linkę⁶² nurodyti tokias pakartotinio išvykimo priežastis kaip „noriu įgyti naujų žinių ir patirties, išbandyti galimybes užsienyje“, „noriu mokytis, studijuoti užsienyje“; likę respondentai dažniau rinkosi tokius atsakymus: „esu

⁶¹ 33,4 proc. aukštos kvalifikacijos respondentų ir 31,2 proc. kitų respondentų, tačiau šis skirtumas yra statistiškai nereikšmingas.

⁶² T. y. nustatyti statistiškai reikšmingi skirtumai.

nepatenkintas (-a) darbo sąlygomis Lietuvoje“, „Lietuvoje susidūriau su finansiniais sunkumais“. Iš šio tyrimo interviu dalyvių pakartotinio išvykimo galimybes svarstė bent keturi asmenys (įskaitant 2–3 mokslininkus) tiek dėl ankstesniuose skirsniuose aptartų mokslinių tyrimų srities problemų, tiek dėl naujų profesinių galimybių, taip pat – šeiminių priežasčių.

Taigi, kalbėdami apie sugrįžusiųjų norą ir galimybes keisti jiems nepalankius struktūrinius veiksniai, aiškios tendencijos įvardyti negalime. Tyrimas parodė, kad aukštos kvalifikacijos grįžtantieji turi daug idealizmo ir noro prisidėti skatinant struktūrinius pokyčius Lietuvoje. Kai kuriems pavyksta, bet nemaža dalis išvyksta pakartotinai. Struktūriniai pokyčiai trunka ilgai, todėl būtina, kad bent jau kai kurie 3.4 skirsnyje išvardyti struktūriniai veiksniai padėtų pasilikti ir dirbti. Konkreti šių veiksmų konfigūracija gali būti skirtinga, nes ji priklauso nuo individualios situacijos. Štai, anot vieno interviu dalyvio, kuris smarkiai kritikavo mokslinių tyrimų srities situaciją: „<...> nepaisant tų visų skirtumų [palyginus su užsienio valstybėmis], apie kuriuos kalbėjau, matau čia tikrai didelę erdvę profesinei realizacijai. Esminis skirtumas yra galimybė gyventi savo socialinėje terpėje, iš kur esi kilęs, kurią geriausiai pažįsti, ir neiškyla tie asimiliacijos arba integracijos klausimai... Tas emocinis saitas mano atveju buvo svarbiausias“ (mokslininkas, humanitariniai mokslai, 18 metų JAV, Kanadoje, Jungtinėje Karalystėje, Airijoje).

Išvados ir pasiūlymai dėl valstybės politikos migracijos srityje

Ar pavyksta sugrįžusiems aukštos kvalifikacijos migrantams pasinaudojant užsienyje įgyta patirtimi įsidarbinti Lietuvoje, daryti karjerą ir netgi paskatinti pokyčius visuomenėje ir darbo rinkoje? Mūsų atsakymas į šį klausimą yra teigiamas, nors ir su išlygomis. Sugrįžusieji parsiveža svarbių profesinių žinių ir įgūdžių, kurių būtų buvę sunku ar net neįmanoma įgyti Lietuvoje. Profesiniai traukos motyvai yra vieni svarbiausių sugrįžimo veiksmų. Daugumai sugrįžusiųjų patir-

tis, įgyta užsienyje, buvo naudinga susirandant darbo vietą ir dirbant Lietuvoje. Tiesa, įvairūs struktūriniai veiksniai kartais padeda, o kartais – trukdo įsitvirtinti. Štai darbdavių ir visuomenės požiūris į migraciją ir užsienyje įgytą patirtį yra gana skeptiškas, tačiau jie yra santykinai palankesni aukštos kvalifikacijos sugrįžtantiems. Valstybės institucijas sugrįžusieji vertina skeptiškai (pirmiausia, kaip labai biurokratiškas), taip pat – ir valstybės taikomas migracijos politikos priemonės. Didelė dalis sugrįžusiųjų pastebi gerėjančią ekonominę situaciją ir neblogą gyvenimo kokybę (Vilniuje). Mokslininkams sugrįžti iš užsienio padeda geros galimybės gauti finansavimą moksliniams tyrimams, tačiau įsitvirtinti trukdo akademinų institucijų uždarumas ir mažas tarptautiškumas. Aukštos kvalifikacijos migrantus sugrįžti taip pat skatina noras prisidėti prie teigiamų pokyčių Lietuvoje, įsitraukti į šalies visuomeninį gyvenimą ir šiuos motyvus daugeliui pavyksta įgyvendinti. Kita vertus, pakartotinė migracija (kartu ir aukštos kvalifikacijos asmenų) taip pat yra didelė. Svarbiausios išvykimo priežastys – tai stūmos veiksniai, kaip antai perspektyvų Lietuvoje trūkumas ir Lietuvoje vyraujantis požiūris į žmones. Nepaisant to, aukštos kvalifikacijos išvykstantieji šalia šių veiksnių daug dažniau nurodo ir traukos veiksnius – norą įgyti naujų žinių ir patirties, išbandyti save.

Neturime pagrindo tvirtinti, kad grynasis migracijos efektas yra teigiamas arba neigiamas; šiame straipsnyje nesiekėme atsakyti į tokį klausimą. Nors pastaruoju metu mažėja emigracija ir didėja sugrįžtančių Lietuvos piliečių skaičius, migracijos balansas išlieka neigiamas⁶³. Tyrimo interviu dalyviams išvykti į užsienį buvo naudinga, tačiau neabejotina, kad didelė dalis šiame straipsnyje minėtų aukštos kvalifikacijos migrantų būtų susiradę vietą Lietuvoje ir neturėdami užsienyje įgytos patirties. Kai kurie aukštąjį išsimokslinimą turintys migrantai užsienyje dirba žemos kvalifikacijos darbus, taigi, vyksta protų švaistymas. Pasilikus Lietuvoje galima gauti žinių ir įgūdžių, kurių ne visada įmanoma įgyti užsienyje. Tačiau šio straipsnio atspir-

⁶³ Žr. oficialiąją migracijos statistiką svetainėje „Migracija skaičiais“, <<http://123.emn.lt>>.

ties taškas buvo kitoks: tam tikra gyventojų dalis jau išvyko iš Lietuvos, tačiau išvykusiųjų nereikia vertinti išskirtinai kaip praradimo. Kaip aptarta pirmajame straipsnio skirsnyje, tiek diaspora užsienyje, tiek sugrįžusieji gali sustiprinti šalį ir padidinti ne tik finansinį, bet ir žmogiškąjį kapitalą; tokio indėlio galima ypač tikėtis iš aukštos kvalifikacijos asmenų. Žinoma, naivu manyti, kad sugrįžtantys migrantai išspręs ekonomines ir socialines šalies problemas, tačiau jie gali sustiprinti teigiamas tendencijas⁶⁴.

Kokia migracijos politika labiausiai tiktų Lietuvai? Pirmiausia, daugelis mūsų tyrimo dalyvių atkreipė dėmesį, kad iš šalies išvykusiems piliečiams skirta migracijos politika nėra būtina, svarbiausia – pagerinti ekonominę situaciją visiems šalies gyventojams. Šis patarimas yra iš dalies teisingas, nes ekonominę migraciją skatina, pirmiausia, ekonominės priežastys. Kita vertus, valstybė negali neatsižvelgti į faktą, kad užsienyje gyvena keli šimtai tūkstančių šalies piliečių. Antra, bet kokius bandymus stabdyti migraciją ir ypač – viešojoje erdvėje kartais pasigirstantį raginimą paprašyti iš užsienio valstybių kompensacijos už iš Lietuvos išvykusius asmenis, šio tyrimo dalyviai vertintų ypač neigiamai. Migracijos patirties turintys asmenys migracijos reiškinį paprastai vertina palankiau nei šalies gyventojai, todėl ir kai kurie šio tyrimo dalyviai teigė, kad išvykimą reikėtų skatinti (įgyti žinių, patirties), tačiau taip pat – sudaryti tinkamas sąlygas grįžti. Trečia, šiuo metu įgyvendinamas migracijos politikos priemonės, įskaitant „Globalios Lietuvos“ programą, migracijos patirties turintys asmenys vertina skeptiškai, nes apie jas nėra girdėję arba tokios priemonės jiems neaktualios. Apie valstybės politikos veiksmingumą šio tyrimo dalyviai sprendžia labiau iš simbolinių ir didelio atgarsio viešojoje erdvėje susilaukiančių veiksmų, kaip antai nesėkmingi bandymai leisti įgyti antrąją pilietybę neprarandant Lietuvos pilietybės. Kai kurių šio tyrimo dalyvių nuomone (kuri dažnai atsispindi ir viešojoje erdvėje), tai rodo, kad valstybė atsisako dalies savo piliečių.

⁶⁴ Hein de Haas, kurį cituoja Goldin Ian, Cameron Geoffrey, Balarajan Meera, *Exceptional People: How Migration Shaped Our World and Will Define Our Future*, Princeton University Press, 2011, p. 183.

Tiesa, šis tyrimas atskleidė ir keletą pavykusių viešosios politikos priemonių, kuriomis skatinama grįžti. Pirmiausia – „Kurk Lietuvai“ programa, kuri padėjo grįžti į Lietuvą kelioms dešimtims užsienyje studijas baigusių asmenų. Antra, konkursinis mokslinių tyrimų finansavimas, kuris leido sugrįžti užsienyje dirbusiems mokslininkams. Trečia, aktyvi investicijų pritraukimo politika: Lietuvoje investavusios garsios užsienio kapitalo įmonės paskatino sugrįžti išvykusius profesionalus (informacinių technologijų srities). Tokio pobūdžio priemonės dažnai nėra suvokiamos kaip migracijos politikos dalis. Tačiau gerų rezultatų galima tikėtis būtent tada, kai į migracijos patirties turinčių asmenų poreikius atsižvelgiama formuojant viešąją politiką ekonomikos, švietimo ir kitose srityse.

Pavyzdžiui, šiame tyrime daug dėmesio skyrėme į Lietuvą sugrįžusių mokslininkų problemoms. Neabejotina, kad situacija skirtinguose fakultetuose ir universitetuose gali būti labai skirtinga, o daugelis išvardytų trūkumų nėra būdingi tik Lietuvai. Kita vertus, kai kurios problemos buvo iškeltos dar 2005 m. mūsų atliktame tyrime⁶⁵, vadinasi, per 10 metų situacija keitėsi vangiai. Interviu metu pateikta daug siūlymų, kurie nėra nauji ir tuo labiau – nėra tiesiogiai susiję su migracijos politika, tačiau pagerintų iš užsienio grįžtančių mokslininkų situaciją ir pakeltų bendrą mokslinių tyrimų lygį. Tai – lankstesnė ir atviresnė įdarbinimo sistema, privalomi viešieji konkursai į visas akademinės pozicijas, didesnis mokslininkų mobilumas ir bendradarbiavimas tarp universitetų, programos jauniems ir patyrusiems mokslininkams iš užsienio pritraukti, biurokratizmo mažinimas rengiant tyrimų paraiškas ir įgyvendinant jas, geresnė projektų ir akademinų institucijų vadyba ir t. t.

Galiausiai, daugelis tyrimo dalyvių sutiko, kad svarbios ir įprastos migracijos politikos priemonės. Turint omenyje, kad iš Lietuvos išvyksta ir sugrįžta labai skirtingi žmonės, reikėtų, kad šios priemonės būtų pritaikytos konkrečioms gyventojų grupėms. Reikėtų teikti

⁶⁵ Barcevičius Egidijus et al., *Ekonominių migrantų skatinimo grįžti į Tėvynę priemonės*. Tyrimas parengtas Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos užsakymu, Viešosios politikos ir vadybos institutas, 2005, p. 20.

informaciją apie gyvenimo ir darbo sąlygas bei galimybes, atsižvelgiant į skirtingas žmonių patirtis, profesijas ir išsimokslinimą. Reikėtų padėti vaikams sugrįžti į Lietuvos švietimo sistemą, sustiprinti lietuvių kalbos žinias, teikti paramą jaunimui, kuris grįžta ir nori įstoti į universitetą Lietuvoje, paramą stažuotėms valstybiniame ir privačiame sektoriuje. Labai svarbu, kad valstybė nebūtų vienintelė ir pagrindinė šalies migracijos politikos veikėja, iš dalies – dėl ribotų išteklių, iš dalies ir dėl to, kad nepasitikėjimas valstybės institucijomis yra gana didelis. Todėl labai svarbu, kad palaikant ryšius su diaspora ir teikiant pagalbą grįžtantiems aktyviai dalyvautų ir nevyriausybinis bei privatus sektorius.

LITERATŪRA IR ŠALTINIAI

Baláz Vladimir, Williams Allan M., „Been There, Done That’: International Student Migration and Human Capital Transfers from the UK to Slovakia“, *Population, Space and Place* 10 (3), May 1, 2004, p. 217–237.

Barcevičius Egidijus, „Emigracija ir grįžtamoji migracija Vidurio ir Rytų Europoje: sėkmės istorija ar žlugusi svajonė?“, Barcevičius Egidijus, Žvalionytė Dovilė, (red.), *Užburtas ratas? Lietuvos gyventojų grįžtamoji ir pakartotinė migracija*, Vilnius: Vaga, 2012, p. 31–74.

Barcevičius Egidijus, Tauraitė-Kawai Erika, Martinaitis Žilvinas, Kuzmickaitė Daiva, Žvalionytė Dovilė, *Ekonominių migrantų skatinimo grįžti į Tėvynę priemonės*. Tyrimas parengtas Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos užsakymu, Viešosios politikos ir vadybos institutas, 2005.

Barcevičius Egidijus, Žvalionytė Dovilė et al., *Ekonominės migracijos reguliavimo strategijos efektyvumo įvertinimas*. Tyrimas atliktas Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos užsakymu, Vilnius: Viešosios politikos ir vadybos institutas, 2009.

Becker Gary S., *Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis*. 3rd ed., University of Chicago Press, 1964.

Beine Michel, Docquier Frédéric, Rapoport Hillel, „Measuring International Skilled Migration: A New Database Controlling for Age of Entry“, *The World Bank Economic Review* 21 (2), January 1, 2007, p. 249–254.

Bhagwati Jagdish, Wilson John Douglas, *Income Taxation and International Mobility*, The MIT Press, 2008.

Borjas George J., „Immigrant and Emigrant Earnings: A Longitudinal Study“, *Economic Inquiry* 27 (1), 1989, p. 21–37.

Budginaitė Irma, „Visuomeniniai grįžtamosios migracijos veiksniai: grįžusių migrantų įvaizdis viešojoje erdvėje ir visuomenės požiūris“, Barcevičius Egidijus, Žva-

lionytė Dovilė (sud.), *Užburtas ratas? Lietuvos gyventojų grįžtamoji ir pakartotinė migracija*, Vilnius: Vaga, 2012, p. 214–270.

Chiswick Barry R. „Are Immigrants Favorably Self-Selected? An Economic Analysis“, *IZA Discussion Papers*, No. 131, 2000.

Chiswick Barry R., „The Effect of Americanization on the Earnings of Foreign-Born Men“, *Journal of Political Economy* 86 (5), 1978, p. 897–921.

Dustmann Christian, Fadlon Itzhak, Weiss Yoram, „Return Migration, Human Capital Accumulation and the Brain Drain“, *Journal of Development Economics* 95 (1), May 2011, p. 58–67.

Dustmann Christian, Weiss Yoram, „Return Migration: Theory and Empirical Evidence from the UK“, *British Journal of Industrial Relations* 45, 2007, p. 236–256.

Eurofound, *Labour Mobility within the EU: The Impact of Return Migration*, Dublin: European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions, 2012.

Goldin Ian, Cameron Geoffrey, Balarajan Meera, *Exceptional People: How Migration Shaped Our World and Will Define Our Future*, Princeton University Press, 2011.

Grogger Jeffrey, Hanson Gordon H., „Income Maximization and the Selection and Sorting of International Migrants“, *National Bureau of Economic Research Working Paper Series No. 13821*, 2008, <<http://www.nber.org/papers/w13821>>.

Hazans Mihails, *Post-Enlargement Return Migrants' Earnings Premium: Evidence from Latvia*, University of Latvia and BICEPS, 2008.

Hirschman, *Exit, Voice and Loyalty: Responses to Decline in Firms, Organizations and States*, Cambridge, Mass: Harvard University Press, 1990.

Iara Anna, *Skill Diffusion by Temporary Migration? Returns to Western European Work Experience in Central and East European Countries*, The Vienna Institute for International Economic Studies, wiiw, July 2008, <<http://ideas.repec.org/p/wii/wpaper/46.html>>.

Lietuvos statistikos departamentas, *Lietuvos gyventojų tarptautinė migracija 2013*, Vilnius: Lietuvos statistikos departamentas, 2014.

Lietuvos Respublikos Vyriausybė, „Dėl ekonominės migracijos procesų ir užsienio lietuvių būklės stebėsenos, analizės ir prognozavimo tvarkos aprašo patvirtinimo“, 2008 m. rugsėjo 24 d. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas Nr. 957, 2008.

Lietuvos Respublikos Vyriausybė, „Dėl ‘Globalios Lietuvos’ – užsienio lietuvių įsitraukimo į valstybės gyvenimą – kūrimo 2011–2019 metų programos patvirtinimo“, 2011 m. kovo 30 d. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas Nr. 389, 2011.

Martin Reiner, Radu Dragos, „Return Migration: The Experience of Eastern Europe“, *International Migration* 50 (6), 2012, p. 109–128.

Masso Jaan, Eamets Raul, Mõtsmees Pille, *The Effect of Temporary Migration Experience on Occupational Mobility in Estonia*, CESifo Working Paper, 2013.

Mayr Karin, Peri Giovanni, *Brain Drain and Brain Return: Theory and Application to Eastern-Western Europe*, University of Vienna, Department of Economics, May 2009.

Parutis Violeta, „Economic Migrants’ or ‘Middling Transnationals’? East European Migrants’ Experiences of Work in the UK“, *International Migration* 52 (1), February 1, 2014, p. 36–55.

Parutis Violeta, „Returning ‘Home’: East European Migrants’ Discourses of Return“, *International Migration*, 2013.

Sjaastad Larry A., „The Costs and Returns of Human Migration“, *Journal of Political Economy* 70 (5), 1962, p. 80–93.

Williams Allan, Baláz Vladimír, *International Migration and Knowledge*, Routledge, 2008.

Zaiceva Anzelika, Zimmermann Klaus F., „Returning Home at Times of Trouble? Return Migration of EU Enlargement Migrants During the Crisis“, *Discussion Paper Series, Forschungsinstitut Zur Zukunft Der Arbeit*, No. 7111 (n. d.).

Žvalionytė Dovilė, „Grįžamosios ir pakartotinės migracijos tendencijos“, Barcevičius Egidijus, Žvalionytė Dovilė (red.), *Užburtas ratas? Lietuvos gyventojų grįžtamoji ir pakartotinė migracija*, Vilnius: Vaga, 2012, p. 75–100.

Žvalionytė Dovilė, *Grįžusiųjų migrantų integracija kilmės šalies darbo rinkoje: Lietuvos atvejo analizė*. Daktaro disertacija, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2014.

SUMMARY

DO THE SKILLS AND KNOWLEDGE GAINED ABROAD HELP THE INTEGRATION OF HIGHLY QUALIFIED RETURN MIGRANTS INTO THE LITHUANIAN LABOUR MARKET?

While the concepts of brain drain and brain waste are frequently used to analyse migration from Central and Eastern Europe, this paper starts with an assumption that mobile workers usually gain important skills and knowledge which may help them to return and integrate into the labour market of the home country. Furthermore, this paper focusses on a very specific group for whom the above-mentioned effect is all the more likely: the highly qualified migrants defined narrowly as people with high education who held qualified jobs when working abroad. In this paper, the above-mentioned assumption is tested empirically, drawing on a number of surveys (representative surveys of Lithuanian residents, employers and returnees, a survey of graduates of the “Create for Lithuania” programme, an internet-based survey of highly qualified returnees) and interviews.

We found that professional aims (such as the intention to take advantage of their skills and knowledge) were very important reasons for return, although they worked in parallel with broader family and home-sickness motives. In addition, around 2/3 of returnees in our sample mentioned that they wanted to contribute to the progress

of Lithuania, and the majority of them agreed that they succeeded in doing that. The data also showed that most of the returnees in our target group were able to find employment without major difficulties. The majority of respondents indicated that skills and knowledge they gained abroad were very useful both for finding a job and pursuing a further career.

We identified a number of structural factors that sometimes help and sometimes hinder the integration of the returnees. The returnees did take into consideration the improving economic outlook of the country (while many EU countries have been stagnating) and a rather high standard of the quality of life (in Vilnius). While the majority in the society and among the employers are quite sceptical about the human capital of the returnees (because they consider return as an evidence of failure), they are more receptive towards the highly qualified persons. In turn, the returnees themselves have to deal with a limited number and rather specific circle of potential employers where the appreciation of foreign experience is more likely (e. g., foreign-owned companies). Furthermore, the returnees in our sample were also relatively skilled at presenting themselves and had many options for signalling their labour market credentials (such as diplomas, recommendations or brands of their foreign employers). In addition, a significant number of returnees do choose to become self-employed or start their own business.

The public sector has played a contradictory role. On the one hand, the returnees were quite sceptical about the Lithuanian public sector in general (too much bureaucracy was the key criticism) and its migration policy efforts in particular. The continuous stalemate with regard to the double citizenship issue was frequently quoted as a symbol of the state being at odds with the needs of its mobile population. The returnees who actually returned to the public sector (six of our interviewees were university researchers) argued that gaining a permanent teaching or research position for scientists from “outside” is still way too difficult, the level of internationalisation and internal cooperation is too limited, and research agenda in humanities is too self-centred on national topics. On the other hand, some migrants returned in response to public sector initiatives, such as the programme for young professionals “Create for Lithuania”, EU-supported research grants, and the FDI policy that helped to attract some large employers of highly qualified employees (such as the IT unit of the Barclays bank). Our research also showed the continuing demand for “traditional” migration policy measures such as informing the returnees and helping their children to integrate into the system of secondary education.

PRIEDAS

Interviu dalyvių sąrašas

Nr.	Profesinė sritis	Gyvenimo užsienyje trukmė	Valstybės, kuriose dirbo arba mokėsi	Interviu data	Interviu vieta
1	Informacinės technologijos	4 metai	JAV	2014 12 16	Vilnius
2	Rinkodara	lietuvių kilmės, gimė užsienyje	Argentina, JAV	2014 10 17	Vilnius
3	Moksliniai tyrimai (humanitariniai mokslai)	6 metai	Jungtinė Karalystė	2014 12 19	Vilnius
4	Viešieji ryšiai	lietuvių kilmės, gimė užsienyje	JAV	2014 12 11	Vilnius
5	Informacinės technologijos	4 metai	Jungtinė Karalystė	2014 12 22	Vilnius
6	Žiniasklaida, vertimai, moksliniai tyrimai (humanitariniai mokslai)	14 metų	JAV	2014 10 17	Vilnius
7	Finansai, bankininkystė	12 metų	Estija, JAV	2014 10 16	Vilnius
8	Moksliniai tyrimai (humanitariniai mokslai)	9 metai	Jungtinė Karalystė	2014 12 11	Vilnius
9	Moksliniai tyrimai (gamtos mokslai)	18 metų	Švedija, Prancūzija, Belgija	2014 11 09	Vilnius
10	Finansai	8 metai	Australija, Jungtinė Karalystė	2014 10 24	Vilnius

11	Moksliniai tyrimai (humanitariniai mokslai)	18 metų	JAV, Kanada, Jungtinė Karalystė, Airija	2014 11 13	Vilnius
12	Moksliniai tyrimai (humanitariniai mokslai)	10 metų	Jungtinė Karalystė, Kanada, JAV, Belgija	2014 11 19	Vilnius
13	Moksliniai tyrimai (gamtos mokslai)	18 metų	JAV, Portugalija	2014 10 21	Vilnius
14	Komunikacija	5 metai	Jungtinė Karalystė	2014 12 22	Vilnius
15	Teisė	5 metai	JAV, Vengrija	2014 10 29	Vilnius